

SYMPÓZIUM ZMENY V SPRAVODAJSKÝCH SLUŽBÁCH

Fakulta práva Bratislavskej vysokej školy práva spolu s Asociáciou bývalých spravodajských dôstojníkov 4. 12. 2007 usporiadali sympóziium na tému „Zmeny v spravodajských službách“. Uverejňujeme referáty a diskusné príspevky zo sympózia, ktoré budú vydané v osobitnom zborníku.

OBSAH

I. ZMENY V SPRAVODAJSKÝCH SLUŽBÁCH PO SKONČENÍ STUDENEJ VOJNY ...	3
I. Cibula: Zmeny v spravodajských službách po skončení studenej vojny, resp. skončení bipolárneho usporiadania sveta	4
K. Randák: Zmeny v spravodajských službách po skončení studenej vojny.....	12
II. TRANSFORMÁCIA SPRAVODAJSKÝCH ŠTRUKTÚR V POSTKOMUNISTICKÝCH KRAJINÁCH	18
P. Zeman: Transformace zpravodajských struktur v postkomunistických zemích – příklad Československa a Česka.....	19
V. Leitner: Transformácia spravodajských štruktúr v bývalých postkomunistických krajinách strednej a východnej Európy	29
III. SPRAVODAJSKÁ ETIKA.....	35
J. Kohutiar: Spravodajská etika.....	36
J. Čarnogurský: Dialektika dejín a etika spravodajských služieb	46
IV. KONTROLA SPRAVODAJSKÝCH SLUŽIEB.....	52
Kálmán Kocsis: Dohľad nad spravodajskými službami v demokratických krajinách.....	53
J. Schneider: Kontrola zpravodajských služieb.....	57
DISKUSIA	65
V. Mitro: Začiatky SIS a niektoré skúsenosti z pôsobenia v nej.....	66
L. Kožela: Vplyv vedecko-technickej a informačnej revolúcie na činnosť spravodajských služieb.....	69
P. Tóth: Príspevok k škodám spôsobeným politickou čístkou v spravodajských zložkách Slovenskej republiky po roku 2003.....	73

I. ZMENY V SPRAVODAJSKÝCH SLUŽBÁCH PO SKONČENÍ STUDENEJ VOJNY

PhDr. Igor Cibula (1942) – publicista, expert v oblasti spravodajských služieb. Ako spravodajský dôstojník začínal na 1.správe FMV (1968-1970). Po rehabilitácii v roku 1990 pôsobil na Úrade pro zahraničné styky a informace. V období 1993-1995 bol riaditeľom rozvedky SIS. V súčasnosti prednáša na Fakulte politických vied a medzinárodných vzťahov Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici o spravodajských službách. V roku 2008 bude na túto tému prednášať na Fakulte práva Bratislavskej vysokej školy práva.

I. Cibula: Zmeny v spravodajských službách po skončení studenej vojny, resp. skončení bipolárneho usporiadania sveta

Studená vojna sa skončila rozpadom komunistického bloku, čo radikálne zmenilo svet. Zanikli veľké štáty a vznikli a vznikajú štáty nové. Totálne zlyhanie komunistického systému v jednej časti našej planéty viedlo k zániku bipolárneho usporiadania sveta a jeho premene na multipolárnu štruktúru. V súčasnosti sme svedkami nových antagonistických procesov, ktoré prinášajú nové konflikty, nové spoločenské javy a nové riziká. Zároveň prebehli - a ďalej pokračujú – revolučné skoky v technike a v technológiách, čo prinieslo nepredvídaný prevrat v informačných systémoch a nástrojoch na získavanie a spracovanie informácií vo všetkých sférach ľudskej činnosti.

Kríza identity spravodajských služieb

V takomto rámci prebehli tiež zmeny v spravodajských službách za uplynulých 18 rokov. Nielen politici, ale ani spravodajské služby nepredvídali takýto vývoj. Začiatkom deväťdesiatych rokov minulého storočia nastala euforická situácia, v ktorej mnohí podľahli naivnej ilúzii „definitívne bezpečného sveta“. Napríklad vtedajší federálny minister vnútra prišiel s nápadom zlikvidovať agentúrnu činnosť česko-slovenskej rozvedky, teda fakticky rozpustiť spravodajskú službu. A veľké štáty obmedzovali kapacitu svojich spravodajských služieb, znižovali sa stavy personálu, redukovali sa finančné prostriedky – a hľadala sa aktuálna agenda pre existujúce spravodajské štruktúry. Tento stav – označovaný ako „kríza identity“ spravodajských služieb – trval fakticky až do začiatku tretieho tisícročia.

Reforma spravodajských štruktúr

Zodpovední politici a kompetentní spravodajskí experti – ktorí nepodľahli euforickým víziám politických romantikov – začali sa už pred 11. septembrom 2001 zaoberať úvahami

o tom, ako reformovať spravodajské služby tak, aby svojou štruktúrou, aktivitami a právne zakotveným postavením v štáte zodpovedali aktuálnym spoločenským potrebám. V prvom rade išlo o to, ako zmeniť objektovú orientáciu a ofenzívny charakter činnosti spravodajských služieb, ktoré v období studenej vojny hrali nenahraditeľnú úlohu nástroja konfrontácie dvoch proti sebe stojacich mocensko-politických blokov. V tejto súvislosti sa žiada poznamenať, že spravodajská reforma v demokratických štátoch na Západe bola v niektorých ohľadoch nie tak náročná, ako reforma spravodajských štruktúr v bývalých postkomunistických krajinách. V týchto krajinách sa totiž stala súčasťou vnútropolitického zápasu, čo bránilo racionálnemu prístupu k riešeniu principiálnych otázok vytvárania nových spravodajských štruktúr.

Spravodajská reforma v postkomunistických krajinách

Vlády postkomunistických krajín strednej a východnej Európy museli predovšetkým riešiť problém spočívajúci v tom, že zdedili spravodajsko-bezpečnostné štruktúry, ktoré boli mocenským nástrojom totalitného režimu. Ich nahradenie novými inštitúciami si vyžadovalo nielen nových ľudí, ale aj zavedenie nových modelov. Bol to zložitý proces, komplikovaný nedostatkom kvalifikovaných spravodajských odborníkov a spontánnym prístupom nezorientovaných politikov. Táto nevyhnutná radikálna zmena prebiehala v revolučnej atmosfére, v ktorej sa nie vždy rešpektovali objektívne fakty a reálne okolnosti, ovplyvňujúce efektívne fungovanie spravodajských služieb.

Právna úprava postavenia a činnosti spravodajských služieb

Charakter spravodajských služieb v komunistických štátoch bol daný tým, že patrili k represívnym nástrojom totalitného režimu a iba v obmedzenej miere ich mohla kontrolovať komunistická strana. Fungovanie spravodajských štruktúr v demokratických štátoch v období studenej vojny bolo síce pod kontrolou exekutívy, ale fakticky bez účinného dohľadu parlamentných inštitúcií. Prvá zmena v tomto smere nastala v rokoch 1976, resp. 1977, keď Senát a Snemovňa reprezentantov schválili vytvorenie Osobitných výborov pre spravodajstvo pre obe snemovne Kongresu USA. V roku 1978 začala pôsobiť Parlamentná kontrolná komisia v Spolkovej republike Nemecko. Ale až začiatkom deväťdesiatych rokov sa začínajú formovať inštitúcie účinnejšej kontroly v ďalších demokratických krajinách. Nová legislatíva limitovala tiež právomoci spravodajských služieb, a to so zreteľom na riziko ich politického zneužitia a porušovania ľudských a občianskych práv. Aktuálny vývoj vo svete po udalostiach z 11.septembra 2001 znovu však nastolil dilemu: ľudské práva verzus bezpečnosť občanov.

Nová spravodajská agenda

Ešte pred 11.septembrom 2001 sa potvrdilo, že zastavenie konfrontácie v rámci bipolárneho usporiadania sveta neznamená obmedzenie potreby adekvátnych spravodajských kapacít. Vznikli nové ohniská regionálnej nestability, riziko nekontrolovaného šírenia zbraní hromadného ničenia, medzinárodný rozmach organizovaného zločinu, expanzia obchodu s drogami a tiež migrácia obyvateľstva a obchod s ľuďmi. Niektorými z týchto problémov sa už predtým zaoberala polícia, ale ukázalo sa však, že špecifické druhy medzinárodnej kriminality si vyžadujú použitie sofistikovaných prostriedkov, ktorými efektívne disponujú spravodajské služby. Napríklad identifikovanie zdrojov organizovaného zločinu, prenikajúceho do štátnych štruktúr – alebo prenikanie do konšpiratívnych organizácií, obchodujúcich s drogami.

Medzinárodná výmena informácií

Riešenie takýchto globálnych problémov si vyžaduje nielen pravidelnú výmenu informácií medzi spravodajskými službami, ale aj ich aktívnu spoluprácu, vrátane koordinácie spravodajských operácií. V priebehu deväťdesiatych rokov sa štandardizoval inštitút spravodajského liaisonu, teda výmena styčných dôstojníkov - dokonca aj medzi štátmi, ktoré v období studenej vojny boli v ostrom konfliktnom vzťahu. Vytvorili sa komunikačné fóra spravodajských služieb, ako napríklad Bernský klub (The Club of Berne), Stredoeurópska konferencia (The Middle European Conference - MEC) alebo Konferencia juhovýchodnej Európy, kde prebieha pravidelná výmena názorov na aktuálne problémy, ktoré sa nachádzajú v centre pozornosti spravodajského spoločenstva.

Spoločné spravodajské operácie

Vyvrcholením medzinárodnej spolupráce sa stali spoločné spravodajské operácie, spravidla na bilaterálnej úrovni. Je pochopiteľné, že by neboli realizovateľné, keby neexistovala vzájomná dôvera medzi zainteresovaným službami, podporená profesionálnou zdatnosťou kompetentných spravodajských špecialistov. Takéto operácie si niekedy vyžadujú vzájomné odkrytie spravodajských zdrojov i prostriedkov, čo sa doteraz ešte nepovažuje za obvyklý štandard spravodajskej spolupráce. Napriek tomu už existujú konkrétne príklady v oblasti SIGINT-u alebo HUMINT-u, že spoločné spravodajské operácie sú efektívne realizovateľné, a to aj medzi službami tzv. starých a nových členských krajín NATO. Pritom sa využívali napríklad vyspelé technológie a finančné prostriedky silnejšieho partnera, resp.

kombinovali sa s agentúrno-operatívnymi prostriedkami potenciálne menšej služby, účinne operujúcej v danom záujmovom prostredí.

Medzinárodný terorizmus – privilegovaný cieľ spravodajskej komunity

Privilegovaným cieľom svetovej spravodajskej komunity demokratických štátov sa stal po 11. septembri 2001 medzinárodný terorizmus. Teroristické aktivity islamských fundamentalistov si vynútili koncentráciu prostriedkov a úsilia spravodajských služieb, vrátane zmien v legislatíve upravujúcej režim využívania spravodajských prostriedkov. Situácia po útokoch teroristov v New Yorku (2001), v Madride (2004), Londýne (2005) a na ďalších miestach potvrdila záver, že medzinárodný terorizmus v 21. storočí funguje ako sofistikovaná nadnárodná štruktúra s rozsiahlou sieťou prepojení, ktorá je schopná vlastného samo financovania. Zároveň bol potvrdený fakt, že spravodajské služby zatiaľ nedisponujú potenciálom, ktorý by poskytoval dostatok informácií, potrebných na odvrátenie takýchto teroristických útokov.

Príčiny zlyhania spravodajských služieb

V analýzach po 11. septembri 2001 sa uvádza viacero príčin zlyhania spravodajských služieb v súboji s medzinárodným terorizmom. Predovšetkým sa žiada zdôrazniť, že nereagovali na proces globalizácie; zostali v zajatí stereotypu studenej vojny. Analýza a tiež spravodajský odhad neprekonali hranice konvenčného úsudku o potenciáli terorizmu. K ďalším faktorom zlyhania patrí rivalita spravodajských služieb, ich defektná komunikácia, nekompatibilita spravodajských prostriedkov i odborné a jazykové zaostávanie za aktuálnymi potrebami. Osobitne sa žiada uviesť podceňovanie HUMINT-u – teda využívanie agentúrnych zdrojov. Takýto stav nastal hneď po skončení studenej vojny, keď sa znižovali nielen finančné prostriedky, ale aj personálne stavy agentúrnych sietí. Prevládla totiž ilúzia, že moderné technické prostriedky a prevratné informačné technológie (SIGINT, IMINT, MASINT) v postačujúcej miere spoľahlivo nahradia úbytok agentov.

Reálny význam technickej a informačnej revolúcie

Napriek preceňovaniu významu moderných technických prostriedkov a informačných technológií treba objektívne uznať, že technická a informačná revolúcia zefektívnila činnosť spravodajských služieb v deväťdesiatych rokoch. Spravodajskí analytici už dokázali využívať počítače s obrovskou kapacitou a zároveň disponovali rozsiahlymi databázami, ktoré obsahovali spravodajskú produkciu, získanú vysoko efektívnymi technickými prostriedkami.

V pomere k takto získaným informáciám boli poznatky z agentúrnych sietí príliš nákladné a so zreteľom na obmedzenú kapacitu HUMINT-u zdanlivo drahé, čo prispievalo k názorom, že ľudské zdroje možno významnou mierou redukovať v prospech exploatacie modernej techniky a technológií.

Rozšírené využívanie otvorených zdrojov

Komunikačná explózia v deväťdesiatych rokoch, umocnená rozšírením internetu poskytla spravodajským službám príležitosť, aby spravodajskí analytici využívali v nebývalej miere otvorené zdroje (OSINT) ako základ pre vytvorenie komplexnej spravodajskej informácie. Niekedy sú považované za najcennejší spravodajský zdroj, pretože obsahujú veľké objemy pomerne ľahko dostupných informácií. Nie zanedbateľným faktorom je okolnosť, že prístup k informáciám z otvorených zdrojov nie je rizikový a nie je ani tak nákladný, ako v prípade používania iných spravodajských prostriedkov. Existuje však riziko utopenia sa v množstve údajov a informácií.

Akcent na analytickú činnosť

V procese technologickej transformácie spravodajských služieb, ale aj zámerného potlačania významu agentúrno-operatívnych prostriedkov pre spravodajskú produkciu bola zvýraznená pozícia spravodajskej analytiky. Analytici definovali konkrétnu potrebu spravodajských informácií a môžu ovplyvňovať načasovanie zberu informácií. Dokonca na základe úsudku analytikov, ale – samozrejme – tiež špecialistov, vrátane operatívcoov sa realizujú zmeny vo využívaní HUMINT-u a OSINT-u. Dôraz na využívanie technológií infoveku posilnil postavenie analytikov na úkor operatívcoov, čo sa však negatívne prejavilo najmä pri získavaní závažných informácií z prostredia medzinárodného terorizmu i organizovaného zločinu. Súčasné diskusie v spravodajskej komunite o tomto probléme potvrdzujú názor, že nie je racionálne preceňovať alebo podceňovať význam jednotlivých článkov spravodajského cyklu.

Publikačná činnosť venovaná spravodajským aktivitám

Úplnou novinkou oproti stavu z obdobia studenej vojny je otváranie sa komunity spravodajských služieb občianskej verejnosti. Obyčajní ľudia už nie sú odkázaní iba na reflexie v literatúre a popkultúre, ktoré zobrazujú činnosť spravodajských služieb takým spôsobom, že vzniká deformovaná predstava o ich možnostiach a pôsobení na spoločnosť. Prezentovanie spravodajstva, kontrašpionáže a činnosti tajných služieb v aktuálnej beletrii

a vo filmoch má v súčasnosti iný charakter ako v časoch studenej vojny. Autori inšpirovaní skutočnými špionážnymi prípadmi poskytujú realistickejší obraz sveta spravodajských služieb. Diela popisujúce morálnu dvojzmyselnosť alebo cynizmus spravodajskej profesie majú vyššiu výpovednú hodnotu. Nielen odhaľujú tajomstvá, ale zároveň nastoľujú dôležitosť morálnych aspektov činnosti spravodajských služieb.

Vlastná prezentácia spravodajských služieb pre verejnosť

Spravodajské služby v multipolárne usporiadanom svete sa snažia aj sami približovať svoje aktivity odbornej i širšej verejnosti. Vydávajú štúdie a publikácie venované aktuálnym otázkam, ktoré sa týkajú globálnych bezpečnostných rizík. V krajinách s demokratickou tradíciou sa prezentujú na pomerne obsiahlych webovských stránkach a vydávajú pravidelné ročenky. V štátoch, kde demokracia je iba v plienkach, zaviedli inštitút hovorcov a poriadajú niekedy aj tlačové konferencie, čo však nemusí vždy súvisieť s otvorenosťou, ale skôr s ich záujmom ovplyvňovať verejnosť alebo zastierať vlastné záujmy. Vyskytujú sa aj prípady, keď penzionovaní spravodajskí dôstojníci publikujú svoje memoáre, aby osobným svedectvom zvýraznili imidž svojej materskej služby, prípadne vyjavili skutočnosti, ktoré nestavujú túto službu do priaznivého svetla v očiach verejnosti.

Akademické štúdium spravodajských služieb

Hoci v Spojených štátoch amerických už v šesťdesiatych rokoch a vo Veľkej Británii v polovici sedemdesiatych rokov začali sa venovať akademickému štúdiu problematiky spravodajských služieb, v strednej a východnej Európe si univerzitní študenti mohli vypočuť prednášky o problematike spravodajských služieb študenti až začiatkom tretieho tisícročia. Súvisí to nielen so zmenami nasledujúcimi po skončení studenej vojny v bývalých postkomunistických krajinách, ale aj s aktuálnou spoločenskou potrebou odborne prenikať do problémov a metód spravodajskej práce. Stafford Thomas¹ charakterizoval štyri prístupy k štúdiu spravodajskej činnosti:

historicko/biografický prístup – do tejto kategórii patria špecifické historické štúdie alebo prehľad chronologických období. Časť z nich môžu byť práce memoárového charakteru alebo práce na základe archívnych prameňov;

---

¹ S. T. Thomas: Assessing Current Intelligence Studies. International Journal of Intelligence and Counterintelligence 2, No. 2 (1988)

funkčný prístup – zdôrazňuje činnosti a procesy. Nehľadá výklad historických príkladov, ale namiesto toho báda hlbšie v abstraktnejších otázkach, týkajúcich sa spravodajských služieb;

štrukturálny prístup – zaoberá sa väčším záberom, zameraným na spravodajské agentúry a organizácie;

politický prístup – sústreďuje sa výlučne na politickú dimenziu spravodajstva. Iným slovom na prijímanie rozhodnutí, formovanie politických požiadaviek a podobne.

Prekonaná koncepcia „plášťa a dýky“ ?

S nárastom terorizmu islamských fundamentalistov a s tým súvisiacimi udalosťami vo svete spravodajské služby sa stávajú stále viac viditeľnejšími komponentmi štátnej moci a strácajú svoj tajomný charakter. Tendencia k zviditeľňovaniu spravodajských služieb bola odštartovaná v deväťdesiatych rokoch spolu s radikálnymi opatreniami, ktoré zakazovali spravodajským službám používať prostriedky z obdobia studenej vojny. Legislatívou bola prísne limitovaná ich právomoc prenikať do súkromia občanov a autonómnych organizácií, ako aj disponovať informáciami, ktoré poskytujú mocenský vplyv spravodajským službám.

Neformálnu kontrolu spravodajských služieb začali prehľbovať nezávislé médiá i bývalí príslušníci spravodajských služieb, ktorí z morálnych pohnútok odtajňujú nelegálne praktiky týchto služieb. Niektorí analytici usudzujú, že metaforicky pomenovaná koncepcia „plášťa a dýky“ bola prekonaná. Ale posledný vývoj a niektoré fakty naznačujú, že narastajúce bezpečnostné riziká nútia aj demokratické vlády, aby sa vrátili k určitým praktikám z obdobia studenej vojny. Verejnosť v štátoch so závažným teroristickým ohrozením (USA, Veľká Británia, Rusko, Izrael) nevníma používanie osobitných prostriedkov spravodajských služieb tak citlivo, ako je to v niektorých iných demokratických krajinách.

Záver

Spravodajské služby po skončení studenej vojny sa v niektorých aspektoch zmenili. Morálnym kritériom ich existencie zostáva právo štátu chrániť svoju politickú suverenitu a teritoriálnu integritu, ako aj povinnosť brániť tieto práva pred agresorom. Z tohto pohľadu - v kontexte s aktuálnymi rizikami globálneho ohrozenia civilizácie - sú stále potrebné také nástroje, ako „plášť a dýka“. I keď sa spravodajské služby „scivilizovali“, situácia nútí

demokratické štáty „ničit“ nepriateľov dômyselnejšími a tvrdšími metódami, ako používajú protivníci“.²

Poznámka

Referát som napísal na základe vlastných poznatkov a štúdia zahraničných prameňov. Ďakujem kolegom RNDr. Petrovi Zemanovi a Ing. Jurajovi Kohutiarovi za konzultácie a ich autorské štúdie, ktoré ma v práci inšpirovali.

---

² Správa CIA adresovaná prezidentovi D. Eisenhowerovi (1954).

Karel Randák (1955) – Pôvodne vrcholový športovec a tréner cestnej cyklistiky. Príslušník československej a neskôr českej kontrarozviedky (1992-1996). V rokoch 1996 až 2007 pôsobil na Úrade pro zahraniční styky a informace, najprv na utajovaných pozíciách, v rokoch 2004-2006 bol riaditeľom ÚZSI. V roku 2006 ho prezident ČR povýšil do hodnosti generála. Od roku 2007 pracuje ako nezávislý konzultant.

K. Randák: Změny ve zpravodajských službách po skončení studené války

Když jsem se dozvěděl téma, které bych se měl pokusit zpracovat, tj. změny ve zpravodajských službách po skončení studené války, byl jsem ve značných rozpacích, jak celou věc uchopit. Nakonec jsem došel k názoru, že se přede mnou naskýtají pouze dvě možnosti.

Ta první spočívala v tom, že se přidržím suchého výčtu geopolitických, ekonomických a bezpečnostních změn ve světě a jejich teoretickému dopadu na strukturu a fungování zpravodajských a bezpečnostních služeb, resp. tomu, jak jsou interpretovány ve zpravodajské komunitě a jak se toto společenství zpětně snaží na zmíněný proces reagovat.

Druhá možnost byla, že se pokusím nastítnit reálný obraz toho, jak současná zpravodajská komunita vypadá a jaké jsou její skutečné možnosti a ponechám na každém z Vás, aby si učinil vlastní závěr, zda změny, ke kterým po skončení studené války došlo, byly z hlediska funkčnosti systému prospěšné či nikoliv. Já sám si tento závěr učinit netroufám.

Protože si nemyslím, že by toto setkání mělo sloužit k tomu, abychom se zde navzájem ujistili, že vše probíhá tak jak má a vše je v pořádku, rozhodl jsem se přirozeně pro možnost druhou.

Sám jsem působil ve službách v letech 1992-2007, a to na nejrůznějších pozicích, od řadového operativního pracovníka až po ředitele služby. Z toho vyplývá, že jsem měl možnost tyto změny, ke kterým v průběhu uplynulých 15ti let docházelo sledovat, s narůstající funkcí ovlivňovat a v samém závěru své kariéry některé z nich dokonce iniciovat. Bohužel musím připustit, že často bez valného úspěchu.

Ohlédnu-li se dnes zpět a mám-li možnost hodnotit, pak výsledky těchto změn pokládám za neuspokojivé. Zároveň však upozorňuji, že tento komentář se netýká procesů, ke kterým došlo v tak důležitých oblastech zpravodajské práce jako je její etická stránka, dodržování lidských práv a dokonce ani příslušná legislativa. To jsou bez sebemenších

pochyb oblastí, ve kterých ke kladným posunům došlo, byť z hlediska vlastní práce tyto změny mnohdy představují pro služby zúžení jejich manévrovacího prostoru. Chci zde hodnotit jen a pouze funkčnost a efektivitu systému jako takového, tzn. schopnost služeb získat patřičné informace a jejich ochotu ke vzájemné spolupráci a výměně informací.

Z tohoto pohledu, jsme se v celkovém výsledku neposunuli téměř nikam. Pravdou je, že v některých zpravodajských disciplínách jsou dnešní možnosti v porovnání s minulostí nesrovnatelně vyšší. Schopnost služeb zpracovávat a analyzovat množství informací z otevřených zdrojů je ohromující. Právě tak impozantní jsou jejich technické možnosti v oborech jako je SIGINT, IMINT, COMINT atd. Stručně tedy řečeno, služby se na konci minulého a na začátku tohoto století velmi dynamicky rozvíjely především v technických disciplínách, neboť zjistily, že zákazníka lze snadno uspokojit či dokonce ohromit analýzami a rešeršemi zpracovanými na základě těchto informačních zdrojů, protože on je k dispozici zpravidla nemá. Stálo to sice velké peníze, investované do technických zařízení, satelitních antén, příslušných SW atd., ale bylo to bezpečné a relativně rychlé získání relevantních informací, které klientovi obvykle stačily.

Problém nastává v okamžiku, kdy je třeba se dostat k jádru věci a získat tzv. raw intelligence, tedy informaci, kterou je možno obvykle získat pouze prostřednictvím HUMINTu. A zde třeba přiznat, že v této disciplíně se služby nejen nijak kupředu neposunuly, což vzhledem k povaze a metodám této práce snad ani není možné, ale jejich schopnost získávat klíčové informace touto cestou značně poklesla.

Na tomto neradostném stavu se podepsalo několik faktů z nichž některé stojí za to vyjmenovat. Nejdůležitější příčinou byla scestná idea, že takto získané informace lze plnohodnotně suplovat z jiných zdrojů, že je takřikajíc lze získat z pohodlí vlastní kanceláře. V okamžiku, kdy se ukázalo, že tomu tak není, zjevily se v plné nahotě slabiny současných služeb. Nedostatek lidí nejen jazykově, ale především mentálně vybavených pro práci v terénu, kteří by byli použitelní. Stále se zpříšňující bezpečnostní pravidla a fyzické i administrativní kontroly omezují prostor pro služby při jejich snaze krýt a přesouvat své lidi. Malá a v některých případech dokonce nulová znalost protivníka a prostředí ve kterém je třeba působit atd.

Neschopnost služeb získat klíčové informace o záměrech protivníka tak bohatě neguje možnosti, které zpravodajské komunitě nabídly již zmíněné technické disciplíny. Bez informací z terénu zůstávají přinejmenším některé služby pouhými analytickými centry. Toto konstatování se nevztahuje pouze na problematiku terorismu, organizovaného zločinu nebo nelegální migrace, jak by se mohlo zdát.

Stejná slova platí, mluvíme-li o dnes módních tématech jako jsou ekonomická a především energetická bezpečnost, vývoj a šíření ZHN, stoupající geopolitický vliv některých zemí, např. Číny, některé etnické či etnicko-náboženské konflikty, atd.

Toto vše jsou problematiky, kde současná zpravodajská komunita klopýtá, její informační produktivita je determinována její neschopností pronikat do zájmového prostředí a je v podstatě vlečena vývojem událostí, což je zcela v rozporu s podstatou zpravodajské práce, která by měla spočívat v predikci a především v prevenci.

Z toho vyplývá, že z hlediska funkčnosti nelze na změny ve zpravodajských službách, ke kterým došlo po skončení studené války, pohlížet jako na pozitivní. Pravdou je, že chce-li naše společnost dodržovat demokratické a etické principy, je nucena dělat kompromisy, které činnost služeb příliš nepodporují, resp. ji výrazně ztěžují.

Na druhé straně nelze házet vinu za slabiny či nedostatky v činnosti služeb pouze na ně samé. Z jejich hlediska by mělo být podstatné, zaměřit se na vlastní činnost a na úkoly před ně kladené a nenechat se zatahovat do iracionálních debat, které je od této činnosti odvádějí. Tato etapa již měla být dávno uzavřena. Diskuse o tom jaký model, resp. jaká architektura zpravodajského systému je pro daný stát optimální, jsou irelevantní. Každý systém je dobrý, fungují-li lidé uvnitř. Není-li tomu tak, žádná změna to nezachrání. Jestliže jsme nebyli schopni za 18 let od společenských změn v našich zemích vymyslet nic jiného, je třeba se soustředit spíše na náplň práce než na vnější podobu systému. A zde vidím další slabiny. Existuje nepopiratelný rozpor mezi prioritami činnosti deklarovanými a skutečnými. Jako nejnázornější příklad může opět sloužit problematika terorismu. Všichni hovoří o posilování kapacit, nezbytnosti mezinárodní spolupráce atd. Přinejmenším ve střední Evropě se však služby nesetkávají ze strany svého hlavního zákazníka, jímž je vždy stát, s příliš velkým pochopením, vznesou-li požadavky, které by umožnily zlepšení práce v této oblasti. Skutečné priority našich vlád leží přeci jinde. Pouze není jasné, proč to nikdo neřekne zřetelně.

Úroveň a funkčnost systému, který má ten který konkrétní stát k dispozici pro efektivní působení jeho bezpečnostních a zpravodajských složek, je a vždy bude závislá na politicích a jejich rozhodnutích. Oni jsou přímo odpovědní za tento systém a měli by to být v první řadě oni, kdo bude volán k odpovědnosti, jestliže vykazuje funkční a jiné nedostatky, které se ve svém důsledku mohou projevit v ohrožení zájmů či dokonce bezpečnosti dané země.

Je logické, že by ve vlastním zájmu měli, při rozhodování o podobě systému, o změnách priorit atd., naslouchat odborníkům, kteří se příslušnou problematikou zabývají. Problémem politiků je, že tak činí zřídka, resp. se odbornými radami zpravidla neřídí.

Nebudou-li však o těchto věcech diskutovat experti, dříve či později se jich chopí diletanti, popř. média. Samozřejmě ku škodě věci.

Úplně samostatnou kapitolou jsou problémy, které jsou spojeny s úrovní mezinárodní spolupráce a s výměnou informací mezi jednotlivými službami. V průběhu studené války bylo uvnitř obou antagonistických táborů, tj. zemí NATO na jedné i zemí Varšavské smlouvy na druhé straně, dosaženo pozoruhodného stupně vzájemné spolupráce služeb. Bylo to dáno jasnou definicí společného nepřítele a jedna i druhá strana si nepřátelské teritorium rozdělila na jednotlivé sféry vlivu a také za ně nesla příslušnou tíhu odpovědnosti. Tím byla do značné míry eliminována možnost střetu zájmů a docházelo k relativně plynulé výměně informací. Koneckonců, nepřítel i zájem byl, alespoň teoreticky, společný a národní zájem byl potlačen. Je samozřejmé, že deklarovaná jednota měla na obou stranách své limity a minimálně u zemí NATO docházelo ke zpravodajským akcím jedné země proti druhé.

Zhroucení sovětského bloku změnilo pravidla hry, což se v první řadě projevilo v rychlém rozvolnění stávajících vazeb a nastavováním nových.

I dnes můžeme identifikovat tzv. společné hrozby (např. již zmíněný mezinárodní terorismus), nicméně zpravodajský přístup k těmto hrozbám je u drtivé většiny států determinován spíše národními než společnými cíli. Zjednodušeně řečeno: „Lepší vrabec v hrsti nežli holub na střeše“. Evropa a především střední Evropa stále tuto hrozbu nedoceňuje, i když verbální vyjádření vládních představitelů hovoří o opaku. Podíváme-li se však na konkrétní přijatá opatření, nenacházíme téměř nic nebo velmi málo, co by tuto deklarovanou snahu potvrzovalo.

Dokonce ani země, které byly tímto fenoménem dneška již citlivě zasaženy, se nedokáží shodnout na jednotném postupu. Priority jsou prostě jiné. Jsou to severoafričtí fundamentalisté v případě Francie, imigranti z indického subkontinentu v případě Velké Británie, sledování tureckých a kurdských menšin v případě SRN. Dokonce ani cíl případného útoku není, tedy alespoň prozatím, společný. Není to Evropa jako celek, je to daný konkrétní stát. Proto si jednotlivé evropské země hledají přednostně vlastní cestu, jak hrozbě čelit a také jí přisuzují rozdílnou prioritu, a to v závislosti na aktuálnosti hrozby.

Jestliže výše popsané kooperační a komunikační problémy platí v případě tak společné hrozby jako je terorismus, jistě si všichni dokáží představit, do jakých rozměrů tato neochota ke sdílení a výměně informací narůstá, jde-li o témata, kdy národní zájem je vždy přednější. Hovořím nejen o tématech politických, ale především ekonomických. Mezi zeměmi našeho civilizačního prostoru vždy bude existovat ekonomická soutěž o ovládnutí nových perspektivních trhů a některé země EU soustředí nemalou kapacitu svých zpravodajských

systémů na podporu národních zájmů. Komunikace a výměna informací na této platformě je prostě nemožná. Žádný národ nechce být odkázán na cizí kapacity, byť pouze surovinové, resp. má snahu tuto závislost minimalizovat. To platí dvojnásob pro zpravodajskou práci a zvláště v případech, kdy jde o bezpečnost a ekonomickou prosperitu státu. Heslo, kterým se v takových případech služby řídí je, že jen vlastní informaci lze považovat za spolehlivou.

Jistěže existují zpravodajská komunikační fóra jako např. CdB, MEC, SSEIC a Forum, kde v rámci tzv. pracovních skupin dochází k výměně informací, resp. názorů na aktuální problémy. Realita je však taková, že s postupným rozšiřováním členské základny se vzájemná výměna posunuje z oblasti konkrétní, byla-li tam vůbec kdy, směrem ke zcela obecným poznatkům a závěrům. Dnešní přínos uvedených skupin spočívá spíše v tom, že umožňují osobní setkání konkrétních lidí, kteří si mohou domluvit pozdější bilaterální jednání. Co se týče konkrétní spolupráce jsou tyto kluby slepou a poměrně nákladnou uličkou.

S rozšiřováním EU o státy, jejichž členství si ještě nedávno málokdo dokázal představit, je stále obtížnější hledat a nalézat vzájemnou důvěru, která je k výměně informací a ke spolupráci nezbytná. Co by tuto situaci nepochybně zlepšilo, by byla větší otevřenost jednotlivých služeb vůči svým partnerům. K té však příliš často nedochází. Nikdo tuto praxi nemá vyzkoušenou a nikdo s ní nechce začít.

Osobně se domnívám, že existuje ještě jeden zásadní důvod, proč se služby na podobných, byť bilaterálních jednáních, tváří velmi tajnosnubně. Není to proto, že by se v některých problematikách o informace nechtěly podělit, mé zlé tušení je, že tyto informace prostě nejsou k dispozici a služby nejsou schopny je získat. Tím se ovšem dostáváme zpět k tématu efektivity a účelnosti změn, jež nastaly ve zpravodajské komunitě po zániku tzv. bipolárního světa.

Jako příklady lze uvést, že je téměř jisté, že žádná služba na světě nedisponuje přesnými informacemi o stavu a vývoji iránského a severokorejského jaderného programu. Získání skutečně relevantních informací z prostředí islámských teroristických skupin, ať již sunnitských či šíitských, zůstává pro většinu služeb úspěchem, o němž mohou pouze snít atd. Takzvané expertní výměny informací o těchto tématech se pak stávají skutečným chozením kolem horké kaše. Výčet selhání zpravodajských složek, způsobených neochotou vzájemně komunikovat, nedostatkem informací či nesprávným vyhodnocením informací již existujících, by byl jistě velmi dlouhý.

Všechna tato fakta naznačují bohužel jedině. Bezpečnostní a zpravodajské systémy a služby, dnes jakkoliv sofistikované a různě koncipované, nejsou o nic efektivnější a funkčnější než ty, jež fungovaly v dobách tzv. studené války. Existuje objektivní nutnost a

snad dokonce v některých případech i skutečná, nikoliv pouze deklarativní, snaha tento stav změnit. Ta však, přinejmenším v případě Evropy, naráží na zeď partikulárních zájmů.

Snad by situaci pomohla zlepšit jakási nová, reálná a takříkajíc panevropská hrozba, která by pro všechny země našeho kontinentu byla stejně důležitá. Protože se však nic podobného v tuto chvíli nenachází na viditelném horizontu, je ve věci sdílení informací a vzájemné spolupráce namísto mírný skepticizmus.

Po zániku tzv. bipolárního světa a opadnutí první euforie z tohoto vývoje, zpravodajská komunita dle mého názoru nečelí žádným novým výzvám, jak je dnes s oblibou prezentováno. Tyto tzv. výzvy zde byly kdykoliv v minulosti, pouze na ně nebyl kladen takový důraz jako je tomu nyní. Došlo k pouhé změně priorit. Služby a ani ti, kdo z jejich práce profitují, by neměly zapomínat, že v budoucnu může k podobnému procesu dojít znovu a dokonce se tak s velkou pravděpodobností stane. Připravenost bezpečnostních a zpravodajských složek reagovat na příslušný vývoj je pak přímo závislá na účinnosti nástrojů, kterými v tomto boji disponují. Nemělo by v budoucnu dojít již nikdy k tomu, že některé ze zpravodajských disciplín budou preferovány na úkor jiných. Zkušenosti uplynulého období nám ukazují, že nejen lidská, ale dokonce i zpravodajská fantazie selhává při odhadech rizik a hrozeb, jimž v budoucnu budeme nuceni čelit. To je také důvod, proč nedokážeme odhadnout, které nástroje a metody budou v boji proti nim nejúčinnější. Uchovejme si tedy všechny, a to v takové podobě, aby byly kdykoliv k použití.

**II. TRANSFORMÁCIA
SPRAVODAJSKÝCH ŠTRUKTÚR
V POSTKOMUNISTICKÝCH
KRAJINÁCH**

RNDr. Petr Zeman (1947) – signatár CHARTY 77. Po novembri 1989 pôsobil na vedúcich postoch v kontrarozviedke. Riaditeľ Úradu pro zahraniční styky a informace v rokoch 1998-2001. Prednáša o spravodajských službách na Masarykovej univerzite v Brne. Je autorom a hlavným koordinátorom spracovania publikácie Česká bezpečnostní terminologie. Významnou mierou zhrnul a rozpracoval poznatky z oblasti terminológie, fungovania a členenia spravodajských služieb. Venoval sa problematike transformácie spravodajských štruktúr v postkomunistických krajinách.

P. Zeman: Transformace zpravodajských struktur v postkomunistických zemích – příklad Československa a Česka

V roce 1989 se komunistické režimy v středoevropských satelitech Sovětského svazu sesypaly. Příčiny jejich pádu byly společné a fenomén domina tehdy skutečně zafungoval. Režimy NDR, Polska, Československa (a obou jeho částí), Maďarska a dále zemí balkánských se ale jedny od druhých docela podstatně **lišily** a rozdílná proto byla i jejich následná transformace. Tužší typy státně byrokratického komunismu se lišily od akomodačních typů komunismů národních. Tak jako se lišily demontáže komunistické moci *en gros*, lišily se i proměny jejich bezpečnostního aparátu a – úžeji vztaženo k našemu tématu – jejich zpravodajských služeb. Odlišnosti byly udivující. V NDR lidé z demonstrací násilím vtrhli do úřadoven Stasi; v téže zemi na pouličním shromáždění vystoupil coby reformátor nedávný šéf tamní rozvědky Markus Wolf. V Československu se nic podobného neudálo. V Rumunsku neuvěřitelnou rychlostí popravili Nicolae Ceaucesca, přičemž účast alespoň části špiček Securitate osobně považuji za jistou. Revolučně laděné dny a týdny při zhroucení staré a zrodu nové moci, činy prvních popřevratových vlád a zběsilé tempo proměny společnosti byly v jednotlivých zemích specifické, do sebe zahleděné a nepřenosné. Netroufnu si v úplnosti srovnávat procesy transformace zpravodajských struktur v *celé* bývalé komunistické Evropě, natoč abych vynášel definitivní soudy. Přenechám raději téma historické a politologické obci, která už začíná pro to mít dostačující odstup a badatelské podmínky. Jako očitý svědek a účastník českých událostí, který ale trochu viděl i do kuchyně sousedů, však mohu procesy této transformace aspoň částečně komentovat a pokusit se zařadit některé fenomény do kontextu.

Než budu pokračovat, předeštru tři teze.

1) Pro mne apriorním hodnotovým východiskem, o němž nemám pochybností, je následující normativní výrok: tranzice systému se má zaměřit na odmítnutí komunismu, ale

nikoli na jeho jakobínské vymýcení, nýbrž na jeho překonání formou historického kompromisu.

2) S dalším výrokem, tentokrát empirickým, jsem se v jeho akademické formulaci seznámil až o řadu let později. Teoretici tranzitologie, kteří vycházejí z uznávané školy Juana José Linze, opakovaně dokládají staronový objev, jehož platnost tušil už Niccolò Machiavelli. Zní: funkčnost nového aparátu se dosáhne dříve a jakostněji, jestli se po převratu převezme část starých elit.³ Není divu, že v obecném diskursu se toto tvrzení neobjevuje často, převažující proud veřejných debat na toto téma se totiž pronáší s rozhořčením (se spravedlivým hněvem v očích i ústech).

3) Třetí konstatování: určující požadavky na transformaci tajných služeb při přechodu od pozdního komunismu k demokracii nepramenily z nějakých eventuálních zahraničních tlaků, ale výlučně ze stavu domácí vnitropolitické scény. Jinými slovy řečeno, představitelé západních zpravodajských služeb sice předestřeli určité základní požadavky na postavení služeb v demokratické zemi, ale to byly limity „pouze“ právně politologické povahy. Na personální proměnu v nižších patrech služeb nijaký důraz nekladli.

Pokud vím, tak první systematictější nástin, jak paralyzovat a demontovat československou Státní bezpečnost a jak začít proces transformace bezpečnostního aparátu, obsahuje dokument Koordinačního centra Občanského fóra z 26. prosince 1989.⁴ Dokument reaguje na zastavení činnosti Správy vyšetřování StB několik dnů předtím, označuje je za nedostačující krok a navrhuje 11 zásad a návrhů neodkladných opatření, které se posléze v té či oné podobě v následujících týdnech a měsících skutečně realizovaly. Dokument pochází z pera Jaroslava Procházky a Oldřicha Hromádka, bývalých příslušníků MV. A to je **prvé specifikum**, jímž se československá transformace odlišuje od transformace východoněmecké, polské a maďarské. Je to relativně početná (odhaduji asi dvě stě osob) účast bývalých příslušníků SNB, kteří byli v letech 1969 až 1971 vyhozeni ze služby pro své tehdejší občanské postoje a kteří začátkem roku 1990 byli rehabilitováni a někteří z nich reaktivováni. Tito reaktivováni byli po dvacetileté pauze ještě natolik při síle, že byli schopni pomoci při demontáži starého aparátu. Měli totiž znalost systému, metod, terminologie a vnitřních

---

³ „Per se, bureaucrats are not democratic, but they have a function in making democracies efficacious“ uvádějí Juan J. Linz a Alfred Stepan v „Problems of Democratic Transition and Consolidation (Southern Europe, South America, and Post-Communist Europe)“, 1996, Baltimore and London, John Hopkins University Press; s. 250. Jestliže jiní byrokraté (v přísně neutrálním sociologickém slova smyslu) nejsou k dispozici, musí se vzít stávající. A důstojníci tajných služeb jsou jen byrokraté sui generis.

⁴ SUK, Jiří: *Občanské fórum*: Listopad – prosinec 1989. 2. díl Dokumenty. Praha-Brno: ÚSD-Doplňk 1998. 330 s. Dokument 106, s. 290-292.

poměrů komunistické bezpečnosti, znalost, kterou dřívější „opozičníci z civilu“ neměli a mít nemohli. Myslím, že právě přispěním reaktivovaných jsme se vystříhali osudového zpoždění a závažných chyb. Za tuto činnost náleží reaktivovaným uznání, chvála a dík. Když se jim ho nedostalo oficiálně, vzpomeňme to aspoň my zde. Paradoxní je, že tito lidé, kteří se zasloužili o stát, o dva o tři roky později už nevyhovovali podle parametrů lustračního zákona. Takže někteří vlastně byli vypuzeni po druhé v životě, nebo chcete-li, revoluce opět požrala vlastní děti. Kritériem popřevratových let se totiž v očích mnohých bohužel stala příslušnost ke skupině, nikoli individuální posuzování.

Uvedený dokument navrhuje zřízení komisí, složených „ze spolehlivých bývalých pracovníků MV i schopných laiků“, která „může ve velmi krátké době dešifrovat pracovní náplň jednotlivých úseků StB.“ A tak se – později a v komplikovanější podobě – stalo.

II. správa (Státní bezpečnost) byla rozkazem federálního ministra vnitra zrušena 15. února 1990. Její příslušníci se tím okamžikem stali předmětem prověrek tzv. občanskými komisemi a jim podřízenými prověřkovými komisemi. V občanských komisích – typickém institutu revoluční doby – zasedli reprezentanti OF i dalších stran; prověřkové komise byly výkonným nástrojem občanských komisí a významnou roli v nich hráli právě reaktivovaní příslušníci. Tajné služby československého komunistického režimu totiž prodělaly po invazi v roce 1968 výraznou personální diskontinuitu a normalizační ideologické utužení v nich zcela znemožnilo postupný plíživý vývoj k prvkům národního komunismu, jaký existoval např. v soudobých maďarských a polských tajných službách. Není tedy divu, že po změně režimu polské a maďarské veřejnosti postačovalo ze státní služby propustit pouze ty příslušníky státní bezpečnosti, kteří se zabývali tzv. vnitřním nepřítelem.

Účelem československých a českých prověrek bylo rozřadit příslušníky Státní bezpečnosti na tři skupiny

1. tu, která smí sloužit v nových tajných službách,
2. tu, která bude přeřazena k policii,
3. tu, která musí ze služeb státu zcela odejít, neboť se osobně přímo podílela na krácení občanských práv.

Protože občanské a prověřkové komise působily „každá zvlášť“, zcela **decentralizovaně**, autonomně, bez řízení a bez metodologické přípravy, byly výsledky neobyčejně různorodé a v jednotlivostech krajně nespolehlivé. Někde byli extrémně přísní, jinde velmi benevolentní a důvěřiví. Nejedna dareba proklouznul a pak se oháněl kladným výrokem komise; i do komisí samotných pronikli tehdy ještě nerozpoznaní agenti StB. Komisí bylo celkem přes 100, na centrále vnitra, i na všech českých krajích a okresech. Práce

těchto komisí, pokud vím, nejsou dosud předmětem žádné specializované historické studie. Nemám přesnější informace o tom, jaká byla podoba prověrek federálních příslušníků StB na Slovensku; na úrovni resortu ministerstva vnitra tehdejší SSR, pokud vím, neproběhly. Po skončení hlavního úkolu komisí se většina z nich někdy na podzim 1990 „rozpuštěla“ v jiných oblastech veřejného života a plynule zanikla. Menší jejich část však ještě několik let působila jako „občanská sdružení“ typu samozvaného kádrováka a jako jakobínské nátlakové skupiny, které způsobily vedení českého MV ještě nejednu bolest hlavy.

Přesto komise byly na jaře 1990 asi jediný tehdy uskutečnitelný a přitom nezbytný krok a jejich činnost do léta 1990 byla jednoznačně činem pro vlast pozitivním. A - opakuji - bez později tolik kritizovaných reaktivovaných by asi nešly prověrky provést vůbec: kdo z nováčků vůbec tušil cokoli kolem lustrací, kádrových spisů, pojmosloví, a celého myšlenkového milieu a vnitřního světa bezpečnostních složek? Občanské a prověřkové komise v českých zemích měly podle mého odhadu něco mezi šesti sty až jedním tisícem aktivních účastníků – civilů. Tak široká účast občanského prvku je, podle mých znalostí, **druhé československé specifikum.**

Prověrkami byla ukončena první etapa transformace zpravodajských služeb, ale mnoho etap bylo ještě před námi. Pamatuji si poměry ve federální kontrarozvědce podzimu 1990. Byly tu vážné spory koncepcí vyhraněných a nezpochybnitelně poctivých osobností, jmenovitě ing. Jiřího Müllera a ing. Jána Langoše. Spor se točil jednak kolem institucionálního postavení kontrarozvědky, jednak kolem jejího personálního obsazení. Zvítězila silnější karta v rukách romanticko-idealistického vizionáře Langoše.

Dobové představy a postoje dokumentují prameny nejpovolanější - slova prezidenta republiky Václava Havla v projevu pro Federální shromáždění 29. června 1990:

„Významným zásahem do struktury federálních orgánů by mělo být posléze zřízení Federálního úřadu pro ochranu ústavy a demokracie. I tento úřad by byl samostatnou a na vládě nezávislou součástí výkonné moci, odpovědnou Federálnímu shromáždění, takže jeho postavení by bylo srovnatelné s postavením Generální prokuratury ČSFR. Poté, co totalitní systém soustředil ohromné množství zákonné i nezákonné moci pod střechu federálního ministerstva vnitra, zdá se mi být praktické a velice správné rozdělit některé jeho funkce nejen posílením národních ministerstev vnitra a zprůhledněním jejich vztahu s ministerstvem federálním, ale i osamostatněním Federálního úřadu pro ochranu ústavy a demokracie jako poměrně malého, ale zato velmi produktivního a moderně vybudovaného útvaru, který by účinně zpravodajsky zpracovával“ různá nebezpečí ... „a který by navrhoval ministerstvu vnitra způsoby, jak takovým nebezpečím závčas účinně čelit. Musel by se rovněž zabývat

sledováním činností potenciálně ohrožujících životní prostředí, eventuální hospodářskou či politickou špionáží některých autoritativních režimů a samozřejmě i případnými protidemokratickými spiknutími domácími. Jeho zaměstnanci by byli v konečné etapě civilisté vázaní služebním tajemstvím. Vzhledem k značnému neklidu naší veřejnosti, vyrůstajícímu z nejistoty o současných aktivitách příslušníků bývalé StB, bylo by včasné zřízení tohoto úřadu, vedeného zcela bezúhonnými lidmi, přijato nepochybně s velikým uspokojením.“ ... „Bude-li ústavním úkolem prezidenta - jak je navrženo - jmenovat jeho ředitele a budu-li v okamžiku jmenování prezidentem já, chci do této funkce jmenovat Jiřího Müllera.“

Federální kontrarozvědka během roku 1990 a 1991 personálně sestávala – co do původu – ze tří velmi různorodých skupin.

1. Prověření bývalí, tj. příslušníci StB, akceptovaní prověrkami. Byli to bývalí příslušníci útvarů zaměřených proti vnějšímu nepříteli a útvarů tzv. ochrany ekonomiky, dále útvarů týlově zabezpečovacích a technicko-servisních. Zprvu to byly stovky osob, v následujících letech přišly další rekonstrukce služby a ještě za čs. federace asi dvě nebo tři kampaně-čistky, takže nakonec šlo už jen o desítky osob. Téměř výlučně platilo, že nezastávali vedoucí funkce. Byli to lidé, kteří ovládali řemeslnou stránku věci, v nových podmínkách **chtěli** pracovat a současně byli ukázněni a k novým nadřazeným velmi **loajální**. Nutno připomenout, že odhadem zhruba 200 příslušníků StB působilo v předjaří 1990 přímo v prověřkových komisích a pomáhali sortýrovat své předchozí kolegy. Jejich angažmá muselo být odměněno a chráněno, ať si o individuálně mravní stránce věci myslíme cokoli.

2. Reaktivování, z nichž však během následujících dvou tří let většina odešla do starobního důchodu. Problémem u nich bylo to, že roli tajné služby chápali prizmatem 60. let a nevnímali, že se svět neodvolatelně změnil; lze tedy říci, že jejich nezpochybnitelná zásluha při demontáži starého neznamena stejné hodnocení při tvorbě nového – tam už někdy byli i brzdou. Často však bylo jejich působení pro začínající zpravodajce v mnoha ohledech přínosnou profesní školou.

3. Z civilu přišli noví lidé. To měli být ti „zcela bezúhonní“ z Havlova projevu. Vycházelo se z nepublikovaného, ale mlčky široce sdíleného předpokladu, že možnému mocenskému zneužití se nejlépe zabráni tak, že v nové službě budou oběti té dřívější. Myslím, že tato sázka „jako celek“ více méně vyšla, i když jednotlivce a jednotlivosti lze oprávněně kritizovat. První příchozí byli disidenti a opozičníci (kteří zaujali vedoucí místa) a v několika vlnách jejich známí a kamarádi. V roce 1990 až 1991 působilo ve zpravodajských službách tuším 24 chartistů; dále tam byli aktéři dalších opozičních sdružení (HOS, Konfederace

politických vězňů, aj.), a také jejich rodinní příslušníci. Odhaduji, že dřívějších opozičníků mohlo být v českých službách celkem asi padesát šedesát. Pak ovšem přicházeli i další lidé, nejprve z tzv. šedé zóny, a později z občansky konformnějších kruhů... a pohříchu asi od let 1993-4 to už nebyli zanícení idealisté, ale slabý průměr. Přijímací řízení bylo na samém počátku transformace velmi neformální a potřebné prověření způsobilosti uchazečů se nekonalo. V řadách příslušníků kontrarozvědky se tak na kratší čas ocitlo i několik lidí, kteří neměli nejmenší předpoklady být jakýmkoli státními úředníky, natož zpravodajci.

Vztah nových a bývalých uvnitř služby nabyl podivuhodné podoby symbiózy. Řečeno přehnaně a nespravedlivou zkratkou - veleli noví, koncepce hlásali reaktivovaní, jakým způsobem se ale konkrétně bude pracovat, určovali bývalí. Symbióza je ovšem vzájemně výhodný parazitismus. Noví byli diletanti s dobrými úmysly. Ti z nich, kteří prožili osobní zkušenost být objektem zájmu tajné policie bývalého režimu, byli skrze tuto zkušenost určitou aspoň subjektivní pojistkou, že nová tajná služba nesklouzne k odpudivým praktikám své předchůdkyně. Ovšemže to nebyla absolutní záruka, výjimky se našly, neboť svody moci jsou lákavé: „pocházíš z periferie společnosti a najednou jsi instituce!“

Kromě vnitřního hašteření a trvalé sebeobraně kontrarozvědné služby vůči nedůvěřivé veřejnosti bylo však třeba vykonávat vlastní činnost, a tu nováčci v potřebné míře odvádět nedokázali. Spoléhalo se mnohdy na bývalé. Za odvedenou práci měli bývalí od nových zajištěnou ochranu. Vnucuje se mi postprotektorátní úsloví „Každý měl svého Žida“. Kolegiální vztahy se zhusta proměnily ve vzájemnou zavázanost, ale někdy i v lidská přátelství.

Když si vybavím osobní pocity v té době, bylo to stejné, jako v kterémkoli jiném pracovním kolektivu – někteří bývalí mě byli osobně protivní, další jsem vnímal utilitárně a pracovní, některé z nich s uznáním, neboť odváděli dobrou práci a někteří vsutku byli tehdy nenahraditelní. Konečně některé z nich jsem si vysloveně oblíbil a měl lidsky rád. Když mí tehdejší nadřízení vyhlásili opětovnou hromadnou personální čistku, zastával jsem se celého kolektivu a trval na dříve daných slibech.

Nutno říci, že postupně se i nově příchozí profesionalizovali a dokonce přiznat, že i v počátečním období slavili některé významné zpravodajské úspěchy. Podle mých osobních pozorování nejlépe profesně vyžrávala ta pracoviště tajné služby, v nichž na startu byla sice část nebo převaha nových lidí, ale s nimi tam v kolektivu namixování pracovali někteří bývalí. Méně úspěšná byla pracoviště, na nichž bylo bývalých příliš mnoho, nebo kde naopak nebyli žádní.

V prvopočátcích budování nových tajných služeb nebyl čas na teorii a tedy ani na vytvoření potřebného pojmosloví. Ukázalo se, že terminologie zpravodajských a policejních složek komunistického aparátu (výrazně ovlivněná terminologií sovětskou) je velmi velmi nakažlivá. Jak známo, jazyk ovlivňuje myšlení a užívané jazykové prostředky jsou velmi signifikantním ukazatelem mentální úrovně mluvčích a jejich organizace. Nové zpravodajské složky s novým personálem (a to i ty, v nichž žádní bývalí nepůsobili!) zhusta používají starý žargon a staré eufemismy a jen velmi postupně se tohoto návyku zbavují. Tohoto palčivě nepříjemného jevu jsem si povšimnul i na Slovensku. Některá slova by si měla odsedět své, než se polepší, jiná by měla dostat doživotí.

Historické zlomy typu let 1989-1990 se věru nestávají často a vybočení z běžných kariérních vzestupů rovněž. Pro tak zásadní transformaci bezpečnostního aparátu, jakou společnost vyžadovala, neměli tehdejší aktéři vhodný vzor k napodobení. Transformační změny, jež v 70. až 90. letech prodělávaly zpravodajské služby demokratického Západu, a o nichž hovořili mí předřečníci, nelze co do důsažnosti a rychlosti srovnávat s tím, co bylo třeba vykonat ve střední a východní Evropě. Troufám si říci, že českoslovenští aktéři zpravodajské transformace měli z počátku pramalou povědomost o tom, že se současně transformují i služby západní a proč. Že je potřebná *accountability*, že se leccos utajuje zcela zbytečně, že je třeba pěstovat public relations a marketing, to nám plně docvaklo až po letech.

Ranná etapa transformace zpravodajského aparátu v Československu nebyla prováděna podle racionálního a propracovaného plánu. Byla to cesta někdy skokových a neuvážených změn ve střetech, koncepce přinejmenším v prvních třech čtyřech letech nebyly explicitně formulovány; situace byla poznamenána krizemi důvěry mezi jednotlivými skupinami aktérů. Avšak na počátku použitá řešení, byť nebyla zvolena zcela uvědoměle a plánovitě, **předurčují další vývoj** a zhusta znemožňují se vrátit na místo původní výhybky.

Romantici prosazovali tzv. nulovou variantu (*zero option*), to je stavět úplně nové služby na zelené louce. Protože ale louku ani jinou parcelu samozřejmě nikdo nedokázal dodat a protože současně se žádal produkt, zapůsobily argumenty pragmatiků (tj. kontrolovaně převzít starý aparát – samozřejmě s odstraněním některých jeho křiklavých komponent) a přirozenou cestou byly volky nevolky přijaty jako východisko. Ze dvou krajních variant v tomto silovém poli nakonec v Československu a později v České republice vykvasilo **kompromisní** řešení, ležící někde na škále mezi oběma krajními řešeními. Dá se říci, že v 90. letech se obdobně kompromisně řešila situace ve všech zemích visegrádské čtyřky, ale Česko bylo na pomyslné škále (aspoň pokud hovoříme o civilních zpravodajských službách) **nejbliže nulové variantě**. Stalo se tak v několika etapách, tedy spíše evolučně, ale

přesto s několika skoky. Jinak řečeno, české civilní zpravodajské služby pokračovaly v **přeměně kontinuální**, občas urychlované reorganizacemi, občas zpomalované požadavky provozu a zvykem, který je železnou košilí. Podobně tehdy za hranicemi; slovenské a polské odchýlení od obdobného personálního kompromisu se objevilo až v letech 2004, resp. 2006.

Dodnes s jistotou nevím, je-li důsledná nulová varianta vůbec proveditelná. A když ano, tak kdy, ve které etapě převratu? O údajných úspěších nulového řešení v některých baltských zemích mám příliš málo informací.

Jaké jsou nevýhody a výhody krajních řešení? V případě kampaňovitěho a hromadného propuštění bývalých příslušníků tajných služeb hrozí riziko, že zkušení konspirátoři se zapojí do nelegálních nebo dokonce státu nepřátelských aktivit. Nové bezpečnostní složky složené z nováčků nedokážou této situaci čelit, protože to neumí. Nováčci rovněž nedokážou účinně čelit negativním průvodním zjevům, které po pádu diktatury bohužel s železnou pravidelností nastávají. Nejenže se objeví různé formy organizovaného zločinu, ale také v ovzduší „kdy je všechno dovoleno“, se všechny předtím utlumené resentimenty a krivdy mohou projevit jako nárůst extremismu. Propuštění příslušníci se mohou rozhodnout být indiskrétní a cíleně vypouštět části dřívějších tajných archivů. To způsobuje skandály a destabilizaci společenského klimatu. Ukřivdění propuštění mohou s pocitem zahrnutí do kouta potají vstupovat do služeb obskurnějších politických uskupení nebo se ve skupinách přimykají k politickým stranám a vytvářet paralelní tajné služby.

Výhodou zachování starých (byť přejmenovaných) institucí, s větším množstvím dřívějšího personálu, je možnost poměrně rychlé profesní reorientace na nové hrozby a jejich účinného zvládnutí. Je ovšem nezbytné do vedení i takto „renovovaných“ služeb postavit lidi důvěryhodné a intenzivně se věnovat reedukaci personálu. Nakažlivý pocit „my jsme lidé zvláštního ražení“ musí být vymýcen. Proti nulové variantě se argumentuje závažným a pravdivým varováním, že zpravodajec profesně dozrává až po 7 - 10 letech a v mezidobí je tajná služba slabá a nechrání svou zemi.

Politická scéna je ovšem proměnlivá, co bylo schváleno a slíbeno včera, již zítra neplatí. Transformační řešení přijatá za konkrétní těsně popřevratové situace začnou být brzy kritizována. Ve společnosti může narůstat nespokojenost a frustrace z toho, že světlé zítřky a ráj na zemi se jaksi nekonají, a tento pocit je brzy artikulován i politicky a mediálně. Situaci v nezralých demokraciích ztěžuje nebezpečný trend služby politizovat, tj. pokusit se je přimknout k určitým politickým stranám, dokonce podrobit si je.

V České republice průběhu let 1993 a 1994 proběhly významné celospolečenské transformační kroky – vznikly nové formy vlastnictví, etablovaly se politické strany a Češi měli sebevědomí nejúspěšnějšího žáka Evropy. V mediálním diskursu v té době převládl nový názor na dosud aplikovanou koncepci kontinuálních přeměn zpravodajských služeb. Onen názor byl součástí té nejprostší reakce na pád diktatury sovětského typu, totiž vlny „pravicového životního pocitu“, spojeného s hlasitým explicitním antikomunismem. (A odvaha kritizovat ve srovnání s poměry před rokem 1989 značně zlevnila.) V téže době se začalo projevovat vystřízlivění z popřevratové euforie a rozvinuly se ideologizující debaty o vyrovnání se s minulostí. Jako jeden ze **zástupných démonů** opět vyskočila na světlo předlistopadová Státní bezpečnost v roli viníka. Nové tajné služby se ocitly v roli spoluviníka, neboť „jak mohou dobře pracovat, když mezi nimi jsou dosud i bývalí příslušníci StB“? Pro média i pro partaje v předvolebním zápolení je to nesmírně chytlavé téma! Opakovaně se tak otevírala otázka – bylo dobré zvolit metodu kontinuální změny? Nebylo by bývalo lepší zvolit ono mytické nulové řešení?

Myslím, že i na příkladech z dalších zemí visegrádské čtyřky lze doložit, že otázka zapojení tzv. bývalých se opakovaně vrací. Vznikají situace politicky **vynucených opožděných řešení**. Slovenská SIS se v roce 2004 poměrně náhlým krokem zbavila příslušníků, sloužících kdysi ještě bývalému režimu. Podle mého názoru by rozumné bývalo tento postup aplikovat graduálně a rozložit třeba do 3 let; vždyť tato služba předtím už utrpěla příliš mnoho personálních diskontinuit. Podobně unáhleně se zachovalo české Vojenské zpravodajství a po 12 či 13 letech personální nehybnosti a indolence podrobilo samo sebe okolo roku 2005 zničující i ideologizující personální čistce.

Jsou známy ovšem i jiné případy, které bych nediplomaticky nazval **arogantně zanedbaná řešení**, což zřejmě je příklad polských vojenských služeb (WSI) do roku 2005. Jejich mocenské skryté zasahování do vnitřní politiky a do hospodářského života bylo zcela nepřijatelné. Řešení zvolené vládou strany PiS v roce 2006 bylo zase extrémně krajní, dobře tomu přiléhá nespisovné české slovo odezdikezdismus.

Při opožděném propouštění, tedy při „pozdním zero option“, nejde jen o problém následné efektivity organizace, ale závažnější je jeho rozměr **mravní** a problém psychologický. „Noví“ a „staří“ spolu například 10 - 12 let spolupracují a kromě vztahů profesně úředních mezi nimi vyrostou i osobní pouta. Jak se možno vnitřně ztotožnit s tím, že kdo byl několikrát prověřen a – zní to jako strašná fráze – opravdu poctivě pracuje pro svou vlast, musí najednou být propuštěn, protože se „znovu vyobcovává“? Je to nemravné a nepravé.

Kdybych měl být dotlačen k nevyhýbavému závěru, řekl bych – ale s malou jistotou –, že patrně nejlepší volba po pádu ne-akomodačních diktatur je vystavět nové služby od znovu. Ani v takovém případě se však v úplně první fázi nelze obejít bez zapojení bývalých příslušníků služeb padlého režimu. S větší jistotou pak dodávám, že těmto příslušníkům je v dané situaci nezbytné přislíbit např. 5 let hájení, během kterých budou personálně nahrazeni a poté štědře vyplaceni; takový slib je nezbytné garantovat (nejlépe zákonem), dodržet a splnit.

Já osobně – jak jste si asi povšimnuli – jsem příznivcem evolučních, graduálních změn a manažování krok po kroku; i propouštění ze služby lze hladce a mírovými prostředky. Tajné služby jsou senzitivní organismy a musí s nimi podle toho zacházet. Kdybych však dopředu tušil všechny komplikace na dlouhé transformační cestě a předvídal všechny difamační kampaně, možná bych i já zvolil řešení „má-li něco bolet, tak ať je to hned“.

Ing. Vendelín Leitner (1963) – V roku 1990 nastúpil na postgraduálne štúdium GŠ – odbor spravodajstva. Potom pôsobil na zodpovedných funkciách vo Vojenskej spravodajskej službe (1993-1995). V období 1995-1998 poverený pridelenec obrany na zastupiteľskom úrade SR v USA. Riaditeľ VSS v období 2000-2006. Potom riaditeľ Centra pre vzdelávanie a prípravu VSS (2007). V súčasnosti pôsobí ako nezávislý konzultant.

V. Leitner: Transformácia spravodajských štruktúr v bývalých postkomunistických krajinách strednej a východnej Európy

Ako bývalý riaditeľ Vojenskej spravodajskej služby⁵ MO SR sa moja pozornosť zameria na transformačné procesy spravodajskej komunity vojenských spravodajských služieb v bývalých postkomunistických krajinách strednej a východnej Európy.

Začiatok je takmer vždy zložitý, no zároveň jednoduchý. Štruktúry spravodajských služieb v bývalých postkomunistických krajinách volali po r.1989 jednoznačne po transformácii. Išlo o zmeny nie len organizačné, štrukturálne ale hlavne personálne.

Organizačné – prispôbenie plánovania, vedenia a riadenia v bilaterálnych a multilaterálnych vzťahoch v domácom i v medzinárodnom meradle.

Štrukturálne – vybudovanie optimálnych, obdobných štruktúr ako v aliancii NATO a v EÚ, na základe personálnych a ekonomických možností a politických predstáv/obmedzení.

Personálne – pri zachovaní odborného potenciálu služieb dosiahnuť zároveň akceptáciu nových krajín v multilaterálnom komplexne zabehnutých spravodajských komunitách.

Sokrates

-,viem, že nič neviem" ... „spoznaj seba samého"

Cieľ transformácie:

- splnenie úloh vyplývajúcich zo zákonných noriem a nariadení
- spoločný boj proti narastajúcim hrozbám
- výmena informácií na základe písomných právnych noriem v súlade so zákonnými normami zúčastnených krajín

---

⁵ *Vysvetlenie pojmov:* Vojenské spravodajstvo (VS) - zákon NR SR č. 198/1994, Vojenské obranné spravodajstvo (VOS) – kontrarozviedka, Vojenská spravodajská služba (VSS) - rozviedka

- získavanie kreditu jednotlivých spravodajských služieb v spravodajskej komunite NATO a EÚ

Východiská: negatíva a pozitíva

Spravodajská komunita v medzinárodnom meradle môže proti medzinárodnému terorizmu pracovať úspešne len vtedy, ak jej to dovoľujú pozitívne multilaterálne vzťahy a zároveň majú jednotlivé služby politickú podporu vo svojej krajine.

Spolupráca so spravodajskými službami v zahraničí je kľúčovým prvkom pri získavaní informácií o teroristických sieťach a možných hrozbách pre krajinu.

Bilaterálna a multilaterálna spolupráca umožňuje dlhodobejšie rekonštrukčné plány. Doslova sa môže hovoriť o šetrení s ľudským potenciálom najmä v otvorených sekciách spravodajských služieb. Úmerne tomu zber a verifikácia informácií bola posilňovaná, s cieľom transformovať vtedajšiu sieť osôb konajúcich v prospech spravodajstva, vykonať audit, ako personálny, systémový tak procesný, a na základe analýzy vybudovať novú – nezaťaženú spravodajskú štruktúru a sieť.

Žiadne vtedajšie riaditeľstvo operácií v postkomunistických krajinách nedisponovalo dostatočným počtom agentov, ktorí by boli kvalifikovaní a pripravení operovať v najnebezpečnejších lokalitách a v náročných operáciách.

Bez takmer dokonalej znalosti miestnych jazykov a značných vedomostí o danom regióne nemôžu služby prostredníctvom agentov získavať kvalitné zdroje bez ohrozenia svojej bezpečnosti a v konečnom dôsledku aj politickej zodpovednosti krajiny.

S akým problémom, v nadväznosti na uvedené, sa spravodajská komunita takmer každej krajiny pasovala a pasuje?

Akademická spoločnosť neprodukuje dostatočné množstvo kandidátov s požadovanými jazykovými schopnosťami. Vzdelávacie a výcvikové programy sú nákladné a zdĺhavé.

Čo bolo nutné uskutočniť na vyriešenie problému?

Jedno z riešení bolo - zrealizovať projekty a motivačné programy, ktoré by do spravodajskej komunity prilákali čo najväčší počet študentov priamo z univerzít, alebo občanov z mnohých imigrantských komunit. Zároveň si dlhodobo a systémovo pripravovať vlastné kapacity.

Čo spôsobilo uvedené problémy?

Okrem nesystémovosti vo vzdelávacích a výcvikových programoch v celej spoločnosti, problémy priniesla aj transformácia postkomunistických krajín a ich zákonov, hlavne s dosahom na odborný personál spravodajských služieb. Jedným zo základných problémov bolo zanedbávanie HUMINT (ľudských zdrojov – agentúrnych sietí) ako kľúčového spravodajského prostriedku v boji proti terorizmu. Rovnako nedostatočné bolo aj využívanie informácií z otvorených zdrojov. Často monitoring otvorených zdrojov nezohľadňoval aktuálne priority spravodajstva. S týmito otázkami súvisí aj zanedbávaná úroveň vzdelania a jazykového vybavenia spravodajských špecialistov.

Nedostatočná pozornosť sa venovala aj internetu, ktorý je často využívaný medzinárodnými teroristickými organizáciami. Internet je nielen nástrojom psychologickéj vojny, publicity a propagandy, ale slúži aj na nábor a mobilizáciu stúpencov terorizmu, získavanie finančných prostriedkov i využívanie poznatkov a dát. Ako komunikačný prostriedok teroristov sa využíva pri plánovaní a koordinácii ich akcií. Osobitne nebezpečné môže byť uplatnenie akcií prostredníctvom internetu proti strategickým informačným systémom, životne dôležitým pre infraštruktúru štátu.

Nedostatočné bolo aj technologické vybavenie. V poslednom období je jednoznačne snaha odborných orgánov a politických inštitúcií o jednotné prepojenie špičkovým samostatným bezpečne zaisteným sofistikovaným systémom. K tomu potrebujú jednoznačnú politickú a finančnú podporu.

V kladnom slova zmysle sme nemohli hovoriť ani o dostatočnom počte skúsených a vyškolených agentov. Zásadný obrat v spravodajských komunitách nastal až po útokoch z 11. septembra 2001, kedy sa počet takmer viac než zdvojnásobil.

Reforma spravodajských služieb sa týkala reformy orgánov, ktoré zabezpečujú bezpečnosť pre občanov, ako aj reformy štátnych inštitúcií, ktoré sú poverené správou, koordináciou a dohľadom nad službami. Reforma sa preto skôr zameriavala na celkové fungovanie systému bezpečnosti ako súčasť reformy politiky a stratégie. Aj keď niektoré aspekty reformy mohli byť uskutočnené v krátkom období, celý proces reformy je dlhodobý a jeho realizácia je založená na značnej zodpovednosti členských štátov.

Pri transformácii spravodajských služieb nie všetky krajiny dbali na bezpečnosť občanov, ktorá musí byť vnímaná ako dôležitá súčasť, dopĺňajúca bezpečnosť štátu. Občania by mali mať možnosť očakávať, že štát je schopný zaručiť mier a svoje strategické bezpečnostné záujmy, ako aj ochranu ich života, majetku, politických, hospodárskych a sociálnych práv. Štát musí byť schopný chrániť svojich občanov pred takými hrozbami, ako

sú nedostatok bezpečnosti, najmä násilné konflikty a terorizmus, a zároveň chrániť pred týmito hrozbami inštitúcie a práva.

Preto proces reformy spravodajstva musel:

- byť procesom reformy uskutočňovaným na vnútroštátnej a zároveň medzinárodnej úrovni
- odpovedať na základné požiadavky dobre fungujúceho systému bezpečnosti, a to predovšetkým vypracovaním koncepcie spravodajských služieb uplatňovanej na vnútroštátnej úrovni, jasným definovaním politiky a zabezpečením riadenia orgánov spravodajstva, ktoré budú schopné plniť operačné úlohy,
- byť chápaný ako rámec riešenia viacerých výziev, ktorým čelia štáty a ich obyvatelia v oblasti bezpečnosti,
- byť založený na rovnakých zásadách zodpovednosti a transparentnosti, na koordinácii spravodajských služieb ako aj väčšej občianskej a parlamentnej kontroly procesov v spravodajských službách,
- byť založený na odbornom dialógu s jednotlivými partnerskými službami doma i v zahraničí o otázkach rozvoja a bezpečnosti.

Jedným z vhodných príkladov odbornej spolupráce na multilaterálnej úrovni je okrem iného aj úspešný zárodok **európskej spravodajskej služby** v Bruseli, ktorý poskytuje EÚ to, čo pri budovaní kvalitnej obrannej a bezpečnostnej politiky potrebuje – spoľahlivé informácie z vlastných zdrojov. SITCEN (Situation Center) v súčasnosti zhromažďuje viac spravodajských informácií ako očakávalo. Poskytuje a vyhodnocuje všetky dostupné informácie, aby únia mohla predchádzať nežiaducim konfliktom. V súčasnosti v SITCEN pôsobia zástupcovia služieb niekoľkých štátov vrátane Slovenska (*o.i. funkcia FRONT AND CELL je obsadená od r.2004 dôstojníkom VSS MO SR, ktorý je zodpovedný za koordináciu toku informácií medzi civilným a vojenským SITCEN*). Spoločný záujem badať aj na kvalite výsledkov. Okrem toho nezávisle dodávajú informácie všetky členské krajiny.

Ako sa vyvarovať chýb?

Väčšina, ak nie všetci, sme určite aspoň raz v škole opisovali od suseda. Pokiaľ hodnotenie jeho písomnej práce bolo dobré aj my sme boli úspešní. No pokiaľ jeho výsledky neboli zodpovedajúce, boli sme aj my potrestaní a to minimálne trikrát:

1. - hodnotiacou známkou
2. - stratou dôvery u učiteľa
3. - škodoradostnými poznámkami spolužiaka

A práve to si nemohla dovoliť žiadna spravodajská služba, ktorá budovala novú, prijateľnú, demokratickú štruktúru nie len navonok, no hlavne do vnútra. Profesionálne jasné veci boli však v mnohých prípadoch v novo formovaných demokratických spoločnostiach politicky ovplyvňované. Prejavovala sa enormná snaha vládnucich politických strán nie len o kontrolu, ale aj riadenie a personálne obsadzovanie pozícií, čo v mnohých prípadoch znamenalo minimálne spomalenie odborného rozvoja vojenských spravodajských služieb.

Neustále politické, niekedy však nedostatočne odborné, diskusie v postkomunistických krajinách o zlučovaní, či dokonca zbytočnosti jednotlivých súčastí, resp. kompletných spravodajských služieb viedli jednoznačne k efektu: „pokus – omyl“.

V stabilných demokratických zariadeniach sú jasne vyprofilované politické a odborné funkcie, bez ďalších povolebných zásahov do štruktúr, či personálneho obsadenia. Potom nie je problém budovať silnú, odborne zdatnú spravodajskú službu v synergii so stavovskou časťou jej príslušníkov i adekvátnym politickým riadením, resp. zasahovaním v jasne vymedzených oblastiach.

Záver:

Transformácia spravodajských štruktúr postkomunistických krajín strednej a východnej Európy po uskutočnených geopolitických zmenách, bola neodmysliteľnou úlohou politických a odborných orgánov jednotlivých krajín. Pri transformácii spravodajských služieb nie je možné využívať žiadne šablóny a ani opisovať.

Nie každá krajina pochopila očakávania a zároveň výzvy zamerané na demokratické riadenie, koordináciu a kontrolu, ako nevyhnutný aspekt budovania nových, nezaťažených spravodajských štruktúr.

Pre niektoré novobudované demokracie nebolo jednoduché bez odborných či politických následkov transformovať spravodajské služby. Prevažovali vnútropolitické záujmy nad záujmami demokratického budovania spoločnosti. To však z ich pohľadu neznamená, že postupovali nesprávne. Dodržiavali politické, koalíčné dohody a transformovali spravodajské služby podľa svojich vedomostí a predstáv. Tým však oddiaľovali medzinárodnú akceptáciu spravodajských služieb v NATO a EÚ čím sa vystavovali určitému stupňu izolácie. Nie však izolácie na bilaterálnej úrovni, čo ich na druhej

strane uspokojovalo a utvrdzovalo vtom, že konajú dobre a v prospech svojich krajín. Môže im to niekto vytýkať?

Viac ako šesť rokov v pozícii riaditeľa VSS MO SR som nezaznamenal pocit väčšieho politického tlaku ako je zaužívané v rozvinutých demokraciách. VSS MO SR sa transformovala a budovala na základe akceptovaných zákonných noriem a budovala vysoký kredit nie len doma ale aj v zahraničí, tak v multilaterálnych ako bilaterálnych vzťahoch.

Na záver by som rád Vašu pozornosť upútal nadčasovým citátom:

„Spravodajstvo je na jednej strane zaujímavá, niekedy vzrušujúca práca, ktorá dáva pocit nesmernej zodpovednosti a teda i zadosťučinenie. Privádza do styku s nespočetnými ľuďmi doma i za hranicami, s ľuďmi najrôznejších postavení, charakterov a často falošných, zradných úmyslov. Dáva možnosť vidieť ďaleko za hranice vlastného štátu. Je to však práca veľmi náročná, ktorá neponecháva voľný čas pre rodinný život, pre rozptýlenie a osobné záujmy. Je to práca nikdy neskončená, čím viac úspechov, tým viac práce. Je to práca nevďačná. Úspechy sú anonymné, uznanie za ne prevezmú predstavení. Neúspechy naopak padnú človeku na hlavu, či je to spravodlivé alebo nie. Je to práca, ktorá vzbudzuje závisť a získava viac nepriateľov ako priateľov“ (*František MORAVEC, brigádny generál in memoriam*).

Pozn.: Autor koreferátu čerpal prevažne zo svojich odborných skúseností ako aj z odborných rokovaní bilaterálneho a multilaterálneho charakteru.

III. SPRAVODAJSKÁ ETIKA

Ing. Juraj Kohutiar (1961) – Angažoval sa v disente v Hnutí za občiansku slobodu (HOS). Po novembri 1989 pôsobil vo Federálnej bezpečnostnej informačnej službe (1990-1992). Riaditeľom rozvedky a námestníkom riaditeľa SIS bol v rokoch 1998-2005. V zahraničí je známy ako expert na školenie a prípravu spravodajských dôstojníkov. S týmto zameraním pôsobil v Bosne a Hercegovine (2005-2006). Vo viacerých publikovaných materiáloch sa venuje problematike akceptácie niektorých metód spravodajskej činnosti z etického hľadiska; je autorom originálnej štúdie „Spravodajská etika“ (2005).

J. Kohutiar: Spravodajská etika

Úvod

Autori, ktorí píšu o etike spravodajskej činnosti, niekedy žartujú, že kniha o spravodajskej etike musí byť nevyhnutne veľmi krátka. Kontext je jasný, spravodajská činnosť sa pohybuje mimo etického rámca, prebieha v morálnom vákuu. V nasledujúcom texte si dovoľím tomuto názoru do určitej miery protirečiť. V úplnom morálnom vákuu nemôže fungovať žiadne ľudské spoločenstvo. Aj banda zlodejov potrebuje určitú etiku, aby mohla existovať. Skôr je otázka, čím je spravodajská etika špecifická, ktorým smerom ju treba rozvíjať, alebo či dobrý spravodajec môže byť i dobrým človekom. Prívržencami rozvíjania spravodajskej etiky by mali byť aj tí, ktorí neuznávajú samotnú potrebu existencie spravodajských služieb. Guvernér Južnej Karolíny John Lyde Wilson napísal v roku 1838 22-stranovú knižôčku pravidiel pre súboje.⁶ Táto knižôčka je mimoriadne zaujímavá už svojim úvodom, v ktorom sa autor prekvapujúco a jednoznačne dištancuje od “nekresťanskej” praxe duelov, ktoré v tom čase zakazoval i zákon. Je si však vedomý, že “ani najprísnejšie právne predpisy nemôžu obmedziť vykonávanie súbojov... preto dávam tieto pravidlá verejnosti a ak nimi zachránim jediný ľudský život, stálo mi to zato...” Pravidlá, ktoré nasledujú v každom jednom postupnom kroku smerujú k zmiereniu protivníkov a k odvráteniu súboja. Táto etiketa diktovaná etikou môže byť inšpiráciou pre formovanie spravodajskej etiky v prospech ochrany ľudských práv.

Budovanie a rúcanie etiky

Etika je jednou zo súčastí filozofie, aplikovaná etika je jednou zo súčastí etiky, profesionálne etiky (ako etika žurnalizmu, lekárska, advokátska, podnikateľská či spravodajská etika) sú súčasťou aplikovanej etiky. Prv, než prejdeme k samotnej

---

⁶ John Lyde Wilson, The Code of Honor, Or, Rules for the Government of Principals and Seconds in Duelling,

profesionálnej spravodajskej etike, bude užitočné povedať si pár slov o súčasnom stave etiky všeobecne.

Začiatky rozvoja etiky boli veľmi sľubné. S ňou klasická antická grécka filozofia začala. Sokrates celý svoj filozofický život strávil hľadaním odpovede na otázky typu: Čo je dobro, čo je dobrý život? Čo je zbožnosť, múdrosť, miernosť, odvaha, spravodlivosť? Jeho žiak Platón Sokratove princípy rozvinul. V neposlednom rade v diele Ústava (Republika) rozvíja koncept “strážcov” štátu. Zaoberá sa cnosťami potrebnými a nerestami nebezpečnými pre strážcov, metódami, ako prvé rozvíjať a druhé potláčať. Kládie si dnes už klasickú otázku: Kto stráži strážcov? Platónov žiak Aristoteles, napriek nesúhlasu so svojim učiteľom v mnohých otázkach, prideluje cnosti podobnú úlohu v štáte – vid’ jeho dielo Politika. Aristoteles cnosti definuje a kategorizuje v diele Nikomachova etika. Trochu inou antickou školou boli stoici, ktorí takisto v Sokratovi videli niečo ako ideál mudrca či svätca. Tí svoje správanie podriaďovali “zhode s prírodou” a “kozmickej poriadku.” Kozmický zákon platil pre každého a príslušnosť ku konkrétnemu mestu či štátnemu útvaru považovali za náhodnú a nepodstatnú. Aktívne rozvíjanie cností nahradili pasívnou reštrikciou zákona. Vyzeralo to, že sa stanú určujúcim prúdom pri formulácii morálneho zákona.

O túto pozíciu ich však pripravil niekto, kto sa podriaďoval ešte prísnejšiemu zákonu, zákonu zjavenému prostredníctvom prorokov, ktorý dnes tvorí naše židovsko-kresťanské dedičstvo. Svätý Augustín, ktorý je “posledným mužom antiky a prvým mužom stredoveku” veľmi dobre poznal antické dedičstvo a pretavil ho do poslstva, ktoré tisícročie podstatným spôsobom ovplyvňovalo kresťanskú Európu, okrem iného i konceptom “mesta Božieho a mesta ľudského”, ktorý má stoikom podobné kozmopolitné aspekty. Z hľadiska tohto príspevku je sv. Augustín mimoriadne dôležitý vzhľadom na položenie základov teórie spravodlivej vojny. V stredoveku je s Augustínom porovnateľný len Sv. Tomáš Akvinský, nadšený obdivovateľ Aristotela a pravdepodobne najväčší teológ všetkých čias s mnohými mimoriadne užitočnými koncepciami, napríklad ohľadne zákona a jeho (ne)rešpektovania.

Táto zhruba dvetisícročná kontinuita filozofie a etiky bola v jednej chvíli prerušená. V neposlednom rade sa o to pričínil otec modernej filozofie René Descartes, ktorý všetko tradíciu pred ním odmietol ako “vysoké a skvostné paláce postavené na piesku.”⁷ Descartes sa rozhodol začať svoje hľadanie pochybovaním o všetkom, okrem faktu, že pochybuje. Odmietol akúkoľvek vonkajšiu autoritu a pri posudzovaní pravdy sa stal najvyšším vnútorným osobným úsudok. Nečudo, že sa rozmnožili vzájomne protichodné morálne teórie, ako takmer

---

⁷ René Descartes, Discourse on the Method of Rightly Conducting the Reason, and Searching for Truth in the Sciences

výhradne z emócií vychádzajúci emotivizmus (David Hume), oproti morálnej teórii Immanuela Kanta vychádzajúcej výhradne z rozumu. Iným protikladom je utilitarizmus J.S.Milla vychádzajúci z očakávaných výsledkov činu pre čo najväčší počet ľudí, oproti Nietzscheho nihilizmu a Sartrovmu existencializmu. Moderný vývoj takmer úplne zničil pomerne sľubne sa rozvíjajúcu sa stavbu morálneho a etického konsenzu. Pre predstavu toho, čo sa stalo: ak by podobný vývoj nastal v prírodných vedách, tak naše dnešné poznatky by boli predpytagorovské.

Prostredie národných štátov

Existuje ešte ďalšia okolnosť, ktorá komplikuje etiku v medzinárodných vzťahoch a tým aj etiku spravodajstva: svetový poriadok založený na národných štátoch so slabou alebo žiadnou nadnárodnou autoritou.

Na Vianoce roku 800 pápež Lev III. korunoval Karola Veľkého za cisára obnovenéj Západorímskej ríše, čím ho ustanovil za prvého medzi svetskými monarchami. Pápež ako monarcha pápežského štátu sa mu vzápätí ako najvyššiemu vo svetských záležitostiach poklonil a Karol Veľký sa poklonil pápežovi ako najvyššiemu v duchovných záležitostiach. Tým sa aplikoval model oddelenej svetskej a duchovnej moci, ktorý síce bol porušovaný, ale bolo možné sa na neho odkazovať. Kráľ Henrich II., ktorý dal zavraždiť Tomáša Becketa, skončil ako verejný kajúcnik prosiaci o odpustenie, pretože nemal k dispozícii uznávaný morálny kódex či nezávislú autoritu, ktoré by ho ospravedlnili. Toto bolo porušené reformáciou. Keď Henrich VIII. dal popraviť Tomáša Morusa, hlavou Anglikánskej cirkvi bol on sám a mimo seba už nemal človeka, na hlas ktorého by musel brať ohľad.

Čas vzniku národných štátov sa približne kryje s časom reformácie a do určitej miery s ňou súvisí. Národné štáty navyše dostali do vienku filozofiu Niccolò Machiavelliho. Na rozdiel od Platóna, ktorý si želal kraľujúcich filozofov a filozofujúcich kráľov a ktorý považoval morálku za o to dôležitejšiu, o čo je človek v hierarchii vyššie, Machiavelliho Vládca je nad morálkou, ba morálka na najvyšších postoch predstavuje prekážku vládnutia. Koncepciu "spoločného dobra" na štátnej úrovni nahradila v moderných časoch menej dokonalá koncepcia "národného záujmu". Štát sa stal svojim "raison d'etre" a v tomto stave situáciu Vestfálsky mier (1648) zakonzervoval.

„Realistické“ ponímanie sveta snažiace sa o využitie existujúcej situácie začalo v politológii potláčať „idealistické“ ponímanie sveta snažiace sa o priblíženie k určitému ideálu. Tajné služby sa svojou povahou stali predurčenými na dôležité úlohy v procese podpory národného záujmu, ako aj pri obmedzovaní neprimeraného presadzovania národných

záujmov inými krajinami. Prostredie pre vznik a formovanie "morálnej spravodajskej etiky" teda zďaleka nebolo priaznivé.

Počiatky spravodajskej etiky

Spravodajská etika veľmi mladá, podobne ako mnoho ďalších aspektov (údajne) druhého najstaršieho remesla na svete. Separátne a nezávislé tajné služby sa zo špeciálnych odvetví polície začali vytvárať až na prelome 19. a 20. storočia. Po II. svetovej vojne prebiehala kulminácia procesu oddeľovania civilných tajných služieb od armády. Neformálnym utajeným spôsobom pracujúcim tajným službám, užívajúcim si veľkú operačnú autonómiu, prvýkrát definoval hranice, právomoci a mandát Zákon o národnej bezpečnosti v r. 1947 v USA, ktorým vznikla CIA a iné americké organizácie zamerané na spravodajskú činnosť. Ďalší míľnik v dejinách tajných služieb takisto pochádza z USA, kde Senát i Snemovňa reprezentantov v rokoch 1976 a 1977 vzhľadom na aféru Watergate a niekoľko iných škandálov vytvorili stále výbory na kontrolu spravodajských služieb. Legislatívny základ ako aj parlamentná kontrola tajných služieb sa stali vyžadovaným štandardom v demokratickom svete.

Záujem o "etiku spravodajskej činnosti" sa začal rozvíjať po skončení Studenej vojny. Najskôr o tejto téme začali nespomínať články v odborných časopisoch. Spravodajci s dlhoročnými skúsenosťami jej začali venovať miesto vo svojich memoároch. V monografiách o spravodajských službách sa začala objavovať osobitná kapitola o etike⁸. V roku 2005/2006 konečne vyšli (pokiaľ mi je známe) prvé dve knihy zasvätené čisto problematike spravodajskej etiky.⁹ V roku 2006 sa v USA konala prvá medzinárodná konferencia poriadaná International Intelligence Ethics Association, s každoročným pokračovaním.

Spravodajské morálne dilemy

Samozrejme, že profesionálna spravodajská etika nemôže netrpieť chorobami, ktorými trpí etika vo všeobecnosti. James M. Olson vo svojej knihe *Fair Play: The Moral Dilemmas of Spying* uvádza päťdesiat fiktívnych scenárov rôznych morálnych dilem (sexuálne vydieranie, mučenie, využívanie novinárov, falošná vlajka, atď., atď.), ktoré dáva posúdiť niekoľkým osobnostiam zo spravodajského, akademického, náboženského, politického či novinárskeho

---

⁸ napr.: Mark. M. Lowenthal - *Intelligence: From Secrets to Policy*, CQ Press; 2003

⁹ Jan Goldman - *Ethics of Spying: A Reader for the Intelligence Professional*, The Scarecrow Press, 2005; James M. Olson - *Fair Play: The Moral Dilemmas of Spying*, Potomac Books Inc., 2006

prostredia. Argumentácia každej z týchto osobností je vždy logická a pracuje s reálnymi hodnotami, napriek tomu v knihe je len veľmi málo prípadov, kedy sa všetci zhodnú na kladnom alebo zápornom znamienku výsledku.

Len pre ilustráciu a pobavenie uvediem jeden z príkladov. Spolupracovníci spravodajských služieb občas chcú sa svoje cenné informácie nelegálne alebo neadekvátne odmenu: drogy, sexuálne služby, beztretnosť pri vykonávaní trestnej činnosti, a pod. Jeden zo scenárov postavený na skutočnom príbehu všetci hodnotitelia Olsonovej knihy odsúhlasili ako morálne prípustný. Vysokopostavený sovietsky diplomat v OSN Arkadij Ševčenko v 70-ych rokoch 20.storočia sa rozhodol defektovať k Američanom, ktorých v jednej chvíli požiadal o zadováženie prostitútky. Táto požiadavka osamelého diplomata predstavovala taký rozpor s princípmi nakladania s peniazmi daňových poplatníkov, že ju musel schváliť sám prezident Carter. Prostitútky Judy Chavez navštevovala Arkadija Ševčenko (ktorý sa do nej zamiloval) tri roky, počas ktorých pochopila svoju "šancu" a napriek dohode s FBI a slušnému platu v roku 1979 vydala vlastnú knihu "Defektorova milienka, príbeh Judy Chavez," v ktorej všetko, čo vedela.

Platenie prostitútky Ševčenkovi americké médiá a FBI nedarovali. Vypukol škandál, v ktorom sa (nielen) výdavky na akciu prepierali do najmenších detailov. Spravodajci majú často k dispozícii len zlé alebo horšie riešenia, z ktorých si často musia vybrať pod tlakom naliehavosti splnenia svojich úloh. Nemôžu počítať, že im médiá alebo verejnosť v prípade prevalu niečo uznajú.

Spoločný základ

Z doteraz napísaného môže vzniknúť dojem, že neexistuje absolútne žiadna pôda na morálny konsenzus. Je najvyšší čas tento dojem poopraviť.

Sotva nájdeme spoločnosť, ktorá by uznávala vraždenie nevinných, znásilňovanie bezbranných žien, zbabelstvo či zradu za morálne dobro. Je to preto, lebo všetci ľudia majú v hlavách a v srdciach zafixovaný prirodzený zákon bez ohľadu na to, či v jeho existenciu veria alebo nie. Prirodzený zákon je základom na tvorbu legislatívy na všetkých stupňoch či na konštrukciu systému ľudských práv. Tento zákon je vynikajúcim spôsobom vyjadrený v „zlatom pravidle“, t.j. v princípe, podľa ktorého sa k iným máme správať tak, ako chceme, aby sa oni správali k nám. Prirodzený zákon je niekedy zvýraznený ako Boží zákon (napríklad Desatoro). Zlaté pravidlo obsahujú všetky svetové náboženstvá, ale i mnohé filozofické etické systémy.

Ak by sme prirodzený zákon definovali v pozitívnej rovine, mohli by sme povedať, že v každej spoločnosti je dobrom starostlivosť o zdravie, fungovanie rodiny, bezpečnosť ľudí a ich majetku a v neposlednom rade poznanie skrytých hrozieb. Vzhľadom na to, že *štát sa usiluje uspokojiť potreby ľudí*¹⁰, vytvára inštitúcie zodpovedné za plnenie ich potrieb. V prípade posledne menovaných potrieb ľudí sú to armády, polície a tajné služby. Zatiaľ sa nepodarilo nájsť iné inštitúcie, ktoré by ich činnosť plne nahrádzali.

Kategorický imperatív a spravodajská prax

V predchádzajúcom odstavci sme hovorili o prirodzenom zákone ako o základe morálky. Immanuel Kant sa prirodzeným zákonom inšpiroval pri tvorbe svojej morálnej teórie. Jedna z jeho definícií kategorického imperatívu znie: *"Konaj len podľa tých životných maxim, pri ktorých môžeš zároveň chcieť, aby sa stali všeobecným zákonom."*¹¹ Kant v zmysle tohto maxima pokladal všetky lži za zlé. Pre neho bolo kategorickým imperatívom "neluhat". Prišiel k záveru, že povolenie klamať v jednom prípade znamená povolenie luhať kedykoľvek. Kant neakceptoval špecifickejšie maximá ako: *"Budem klamať aby som zachránil život nevinného človeka."*¹² Presne tento argument použil proti nemu francúzsky filozof Benjamin Constant, ktorý si vybral príklad predpokladanej "povinnosti" povedať pravdu vrahovi, ktorý prenasleduje svoju obeť a pýta sa na jej úkryt. Na prekvapenie a nevôľu mnohých svojich prívržencov Kant odpovedal, že *"každý človek nemá iba právo, ale tú najprísnejšiu povinnosť pravdivosti výpovedí, ktorým sa nemôže vyhnúť, či už poškodí seba alebo iných... výnimky ničia univerzálnosť, na základe ktorej samotnej sa nazývajú princípmi."*¹³

Myslím si, že pri všetkej úcte k I. Kantovi by väčšina ľudí s ním nesúhlasila a želala si, aby osoby v podobnej situácii klamali v súlade so zdravým rozumom. *"Luhať, aby si zachránil život nevinného človeka"* by mohol tak naplniť definíciu Kantovho kategorického imperatívu. Poučením z Kanta je, že sa máme snažiť konať v kritickej situácii tak, ako by sme si želali, aby konali všetci ostatní ľudia v takej situácii. Buďme však spravodliví ku Kantovi, ktorý v tomto prípade bol otrokom vlastnej kategorizácie a ktorý mimochodom mal k spravodajskej práci negatívny vzťah. Uvedme, že v tej istej eseji naznačuje možnosť inej reakcie v situácii, keď ide o blaho štátu: *"Zachrániť štát pred nebezpečenstvom je*

---

¹⁰ Aristoteles, Politika: Kniha I, Kapitola II

¹¹ Immanuel Kant, Fundamental Principles of the Metaphysic of Morals, First Section

¹² Right Conduct – Theories and Application, 2nd edition, edited by Michael D. Bayles and Kenneth Henley, Random House, New York, 1989, ISBN 0-394-38060-6, p. 64

¹³ Immanuel Kant, On a Supposed Right to tell Lies from Benevolent Motives, essay published originally in Rosenkranz, vol. VII, Berlin 1797, p. 295, found on <http://oll.libertyfund.org/>

bezpodmienečná povinnosť, zachrániť jednotlivca je iba podmienená povinnosť...".¹⁴ Toto sa tajné služby snažia robiť tvárou v tvár zločincovi alebo darebáckym štátom, hoci niekedy použijú klamstvá, legendy a dezinformácie. Ak je možné dosiahnuť cieľ bez týchto prostriedkov, pravda má vždy prioritu. Každopádne, hoci tajné služby nie sú povinné povedať pravdu zločincovi, sú povinné hovoriť pravdu svojej vláde.

Xenofón nám zachoval diskusiu medzi Sokratom a Euthydemom o tom, aké vlastnosti by mal mať dobrý občan. Euthydemus prehlasuje, že spravodlivosť a bezúhonnosť dobrého občana je nezlučiteľná s lžou, klamstvom, šikanovaním a zotročovaním ľudí narodených v slobode, atď. Sokrates však presvedčuje Euthydemu svojím typickým spôsobom: "*...čo ak by človek mal chorého syna, ktorý by potreboval liek, ktorý však dieťa odmieta, a otec by použil klamstvo a podal mu liek s nejakou pochúťkou? ...Predpokladajme, že máte priateľa, ktorý podľahol depresii a vy máte strach, že si chce vziať život, a ukradnete mu nôž? .. Keby generál demoralizovaného vojska si vymyslel správu, že prichádzajú posily a vďaka tomuto klamnému vyhláseniu by oživil odvahu svojich vojakov? ... Alebo ak použije vojnovú lesť a oklame nepriateľa počas vojny s ním? ...Ak sa generálovi podarí zotročiť nespravodlivý, zlý a nepriateľský štát, máme povedať, že urobil zle?"¹⁵ Euthydemus musel súhlasiť, že sú (výnimočné) situácie, v ktorých je možné, klamať, podvádzať, krahnúť, dobývať a stále ostať dobrým otcom, priateľom, občanom a človekom.*

Rešpekt k ľudskej dôstojnosti

Teraz si uveďme príklad konfliktu modifikovaného zlatého pravidla v podaní Kanta so spravodajskou praxou. I. Kant na základe premisy, že každý ľudský život je nesmierne cenný, definoval maximum: "*prístupovať k ľudskému rozmeru v každom prípade, či už vo vlastnej osobe alebo v inej osobe, vždy ako k účelu a nikdy iba ako k prostriedku.*"¹⁶

Ľudská dôstojnosť je bezpodmienečná hodnota. V tomto prípade sa s Kantom sporiť nebudeme. Z toho pre tajné služby a ich riadiacich dôstojníkov vyplýva, že by vždy mali prístupovať k svojim agentom s plným rešpektom k ich ľudskej dôstojnosti. Nemali by ich využívať iba ako prostriedky, ale mali by s nimi pracovať s ich plným súhlasom. Je to o zdieľaných cieľoch. Toto je ideál a tiež tu sa začínajú problémy.

To, čo sme tu uviedli o rešpektovaní ľudskej dôstojnosti agentov, vylučuje nútenie k spolupráci, vydieranie, klamstvá, podvody, a operácie pod cudzou vlajkou. Možno mať však

¹⁴ Ibid,II. On the Saying "Necessity Has No Law"

¹⁵ Xenophon, The Memorabilia, Book IV

¹⁶ Immanuel Kant, Fundamental Principles of the Metaphysic of Morals, Second Section

viacero výhrad voči ideálu skutočného plného súhlasu so spoluprácou. Takýto súhlas by si vyžadoval, aby agent bol v plnom rozsahu informovaný o operácii, v ktorej je nasadený, čo nie je vždy možné v podmienkach práce tajných služieb. Toto platí ešte viac, ak agent pochádza z kriminálneho alebo inak pochybného prostredia. Preto sa niekedy súhlas s prostriedkami a cieľmi spravodajskej operácie zakladá iba na dôvere agenta v jeho riadiaceho dôstojníka. Tento súhlas je často hypotetický, založený na predpoklade súhlasu agenta v prípade, ak by o operácii vedel všetko. Toto však kladie nesmierne požiadavky na integritu riadiaceho dôstojníka, na jeho schopnosti rozpracovávať, verbovať a riadiť svojho agenta.

Nedokonalý ale prijateľný súhlas v nedokonalom svete môže byť založený na menej šľachetnej, ale zato účinnej motivácii: na peniazoch, túžbe po dobrodružstve, pomste, atď. V tomto zmysle väčšina zákonov o tajných službách chápe a akceptuje "dobrovoľnú spoluprácu" a nenecháva veľa priestoru na pružnejšiu aplikáciu.

Aplikácia teórie spravodlivej vojny na spravodajstvo

V predchádzajúcom odstavci sme sa zaoberali Kantovou morálkou z hľadiska "mierovej" a "civilnej" etiky. Tajné služby však často musia viesť vojny proti terorizmu, proti proliferácii zbraní, proti organizovanému zločinu, proti drogám, proti ilegálnej migrácii... Vojny majú svoje vlastné morálne dilemy, s ktorými nie je ľahké sa vysporiadať, dokonca ani pre I. Kanta, ktorého názory na túto otázku nie sú jednoznačné. Kant hovorí: *"Rozhodnúť, čo vo vojnách predstavuje právo, je ten najťažší problém... je veľmi ťažké čo i len formulovať koncepciu takéhoto práva."*¹⁷ Musíme hľadať niekde inde a najlepšie je hádam vypožičať si na to teóriu spravodlivej vojny, používanej vojakmi. I keď sa teória spravodlivej vojny spája s niektorými katolíckymi učencami, nie je to náboženské učenie, ale súčasť morálnej tradície, siahajúcej späť až k Platónovi a Aristotelovi, ktorá zdôrazňuje etický zreteľ v procese rozhodovania.

Teória spravodlivej vojny je sústava morálnych pravidiel a kritérií pre rozhodnutie ísť do vojny (*jus ad bellum*) a pre spôsob vedenia vojny (*jus in bello*). Týmito podmienkami sú: 1) musí byť schválená legitímnou autoritou; 2) musí mať spravodlivú príčinu; 3) musí mať oprávnený/spravodlivý zámer. 4) vojna musí byť poslednou možnosťou po tom, ako sa seriózne použili a vyčerpali všetky mierové realistické alternatívy; 5) musí predstavovať pomernú spravodlivosť, čo znamená, že i keď na všetkých stranách konfliktu sú pravdy i krivdy, na prekonanie prezumpcie proti použitiu sily musí nespravodlivosť utrpená jednou

---

¹⁷ Immanuel Kant, *The Science of Right*, 57. Right during War

stranou významne prevážiť nespravodlivosti utrpené stranou druhou; 6) proporcionalita v tom význame, že dobro, ktoré sa má dosiahnuť, prevažuje nad očakávanými stratami spôsobenými vojnou; 7) pravdepodobnosť úspechu, aby cena vojny na ľuďoch a materiále nebola vydaná nadarmo; a nakoniec 8) rozlišovanie a kontrola, čo znamená, že treba urobiť všetko možné opatrenia na eliminovanie sprievodných škôd a proces rozhodovania výkonu musí byť transparentný a overiteľný.

Rôzni autori môžu zdôrazňovať mierne odlišné kritériá, alebo interpretovať isté kritériá iným spôsobom. Je mimo rámec tejto práce zaoberať sa týmito rozdielmi. Stále častejšie sa objavujú pokusy teóriu spravodlivej vojny adaptovať i pre spravodajskú činnosť,¹⁸ podrobnejší rozbor by však presiahol rámec tohto príspevku.

Spravodajstvo v postmodernom svete

Pre väčšiu úplnosť je potrebné povedať, že súčasný stav spravodajstva bol vo veľkej miere formovaný v podmienkach vestfálskeho usporiadania národných štátov a počas Studenej vojny. Bipolárne usporiadanie sveta z čias Studenej vojny nahradilo po jej skončení multipolárne. Vestfálsky poriadok dostal trhlinu v podobe Rímskych zmlúv, ktorými národné štáty začali odovzdávať časť svojej suverenity autorite mimo nich. Starú centralizáciu moci do rúk národných vlád nahrádza decentralizácia medzi nadnárodné, medzinárodné, štátne a subštátne mechanizmy. Namiesto snahy o sebestačné národné ekonomiky nastupuje globalizujúca sa ekonomika, namiesto pretekov v zbrojení máme transparentnosť v ozbrojených silách. Hranice medzi štátmi strácajú na význame.

Tento vývoj si samozrejme vyžiadal zmenu cieľov. Tam, kde spravodajské služby mali v minulosti jedného hlavného nepriateľa, dnes je množstvo čiastkových malých cieľov, ktoré sa na rozdiel od minulosti väčšinou nenachádzajú vertikálne v štátnej správe inej krajiny, ale horizontálne v neštátnej sfére. Logicky, tieto informácie väčšinou nechránia zákony o utajení daného štátu, sú však chránené neštátnymi štruktúrami. Predvídateľný lineárny vývoj v bezpečnostnej oblasti nahradil chaotický vývoj plný prekvapení. To všetko si vyžaduje adaptáciu myslenia v spravodajských službách, v systéme utajovania a v neposlednom rade v etickej oblasti. Často je potrebné, aby sa služby viac otvorili, aby prísnu kompartmentalizáciu z minulosti nahradili flexibilné tímy, ktoré informácie zdieľajú medzi sebou, ako aj s inými inštitúciami doma i v zahraničí. Medzi najvypuklejšie prežívajúce axiómy z minulosti patrí tvrdenie, že kým môže existovať priateľstvo medzi krajinami,

---

¹⁸ vid' napr.: Juraj Kohutiar, *Spravodajská etika*, Sarajevo, 2005

neexistuje priateľstvo medzi spravodajskými službami. Zotrvávanie na tomto prežitom axióme v súčasnosti prináša zbytočné podozrievanie a obmedzovanie prepotrebnej spolupráce medzi službami, ktorých štáty sú priateľmi.

Otvárajúci sa a globalizujúci sa svet vytvára problémy spojené s krízou identity spravodajských dôstojníkov a ich spolupracovníkov. Mnohí nepocitujú národnú identitu ako jedinú alebo najdôležitejšiu identitu. Nestotožňujú sa s konceptom národného sebeckta na úkor iných štátov. Ak spravodajské služby nezmenia svoje zmýšľanie, budú stále ťažšie hľadať vhodných kandidátov na spravodajských dôstojníkov a tí budú stále menej úspešní vo svojej práci. Neschopnosť spravodajských služieb adaptovať sa novej situácii môže spôsobiť ešte väčšie odcudzenie sa medzi nimi a zvyškom obyvateľstva.

Záver

Britský gentleman G. K. Chesterton napísal krásne slová o étose polície, ktorú porovnáva s rytierstvom: "*Dobrodružstvo policajnej práce nám pripomína, že... žijeme v ozbrojenom tábore a bojujeme proti chaotickému svetu... zločinci - diety chaosu - nie sú ničím iným ako zradcami v našich bránach... sprisahanie morálky patrí medzi najodvážnejšie sprisahania ľudstva... Nehlučná a neviditeľná ochrana nad nami nie je ničím iným ako úspešnou rytierskou výpravou...*"¹⁹ To, čo Chesterton napísal o práci polície, môžeme aplikovať aj na spravodajcov. Spomeňme si však, že európski rytieri na prelome prvého a druhého tisícročia boli svojvoľnými, zločineckými a vražednými bandami. Postupne však do nich prenikal nový vysoký morálny étos snahy dosiahnuť dokonalosť, prekonávať pokušenia a prekážky a ochraňovať slabých. I keď nikdy nedosiahli dokonalosť, jej hľadanie sa vyvinulo do ideálu, ako ho poznáme dnes. To môže byť veľkou inšpiráciou pre "anonymných rytierov" v tajných službách na prelome druhého a tretieho tisícročia.

---

¹⁹ G. K. Chesterton, The Defendant

JUDr. Ján Čarnogurský (1944) - vyštudoval právo na Karlovej univerzite v Prahe. Pracoval ako advokát v Bratislave a stal sa známym ako zástupca náboženských aktivistov a politických disidentov, začo ho vylúčili z advokácie. Bol lídrom Hnutia za občiansku slobodu a najvýraznejším predstaviteľom politického disentu na Slovensku. Vydával samizdatový časopis Bratislavské listy, v auguste 1989 bol zatknutý a obvinený z rozvracania republiky. Po páde komunizmu bol prvým podpredsedom federálnej vlády, predsedom vlády SR, neskôr ministrom spravodlivosti. Od roku 1990 do roku 2000 bol predsedom Kresťanskodemokratického hnutia.

J. Čarnogurský: Dialektika dejín a etika spravodajských služieb

(Poznámky k práci Juraja Kohutiara: Spravodajská etika²⁰)

Klasický priebeh by mal byť opačný. Človek si najskôr niečo teoreticky naštuduje, potom postupne a po etapách ide do praxe a naštudované poznatky uplatňuje v praxi a zdokonaľuje na základe skúseností a požiadaviek praxe. Potom sa opäť vráti akoby do teórie, presnejšie do vyhodnocovania a napíše knihu, ktorá zahrňuje teoretické poznatky aj praktické skúsenosti. U Juraja Kohutiara to išlo inak. Najskôr bol disidentom, čiže predmetom záujmu tajnej služby, potom bol tak trochu v politike, potom bol nominovaný do tajnej služby a teraz píše o tajnej službe teoretickú knihu. Kniha prezrádza o autorovi jedno. Keby ho osud nebol hodil do tajnej služby, asi by sa stal filozofom. Osud ho však do tajnej služby hodil a tak na oplátku on hodil na tajnú službu filozofický pohľad. Štúdia je impozantná, kde všade odhaľuje historické korene tajných služieb, aj kde všade možno nájst' filozofické hodnotenie tajných služieb. Prvenstvo v použití tajných služieb majú – ako obyčajne – Židia. Jozue, nástupca Mojžišov, pred vstupom do Zaslúbenej zeme pri návrate z Egypta vyšle do zeme najskôr vyzvedačov. A to bolo okolo roku 1400 pred Kristom. Ďalej sa spomína syrakúsky tyran Hiero, ktorý používal vyzvedačov proti svojmu vlastnému ľudu, to bolo v 5. storočí pred Kristom. Približne v tej dobe vyvraždili a inak likvidovali Pytagorejcov, po ktorých nám zostala Pytagorova veta. Je to prvé svinstvo idúce na vrub tajnej služby a možno ani nie prvé a určite nie posledné. Ešte pred Hierom používal tajnú službu médsky kráľ Deoceo v 8. storočí pred Kristom. Žiadne politické vraždy z jeho obdobia sa nezachovali. Podľa štúdie špiónov používal aj perzský kráľ Kýros Veľký, to je 6. storočie pred Kristom. Založil veľkú Perzskú ríšu, a keďže každý štát je lepší ako žiadny štát (Juraj Kohutiar), používanie špiónov bolo zrejme OK. Potom bola tajná služba Kryptea v Sparte a oproti nej stál Perikles

---

²⁰ Juraj Kohutiar, Spravodajská etika, Sarajevo, 2005 (www.absd.sk)

v Aténach, ktorý principiálne odmietal tajnú službu. Ved' aj prehral Peloponézsku vojnu. A potom už bol Fuché v Napoleonovom Francúzsku a potom bola KGB a potom bola CIA.

Teória tajných služieb začína neskôr ako prax. Autor spomína Platóna a Aristotela a to je 4. storočie pred Kristom. Za to formulovali zásady aj pre používanie tajných služieb, ktoré platia dodnes. Aristoteles sformuloval ako úlohu štátu smerovanie k všeobecnému dobru jeho občanov. Pre tento cieľ možno použiť aj tajné služby. Periklejovský postoj v teórii zaujal Imanuel Kant. Jeden z jeho kategorických imperatívov odmieta luhanie za každú cenu a v každej situácii. Ako si však možno predstaviť tajného agenta, ktorý by si nepomáhal luhaním.

Štúdia Juraja Kohutiara podáva impozantný obraz historického vývoja a filozoficko-politických základov pre existenciu tajných služieb. Škodoradostný čitateľ si však môže postaviť otázku: dobre, ale ako je to naozaj? Aplikácia historických skúseností a teoreticko-filozofických poučiek o tajných službách na ich reálnu činnosť by mohla byť pokračovaním predloženej štúdie. Autor sa tejto stránky činnosti tajných služieb dotýka veľmi opatrne. Takto sa dotýka chúlостivej stránky tzv. očisty tajných služieb po páde komunistických režimov v Strednej Európe. V štátoch ako je Poľsko, ale do istej miery aj Maďarsko, si boli vedomí, že tajná služba sa nemôže stať ideologickým bojiskom, pretože je to služba, ktorá slúži štátu bez ohľadu na ideologické zafarbenie. Preto tam postupovali s vyhadzovaním skúsených dôstojníkov tajnej služby opatrne, krok za krokom a iba tých, ktorí si vybuildovali kariéru na potláčaní svojich spoluobčanov, čiže v boji proti vnútornému nepriateľovi. Iné štáty, najmä tie bez dlhšej historickej skúsenosti vlastnej štátnosti, podľahli mediálnemu tlaku niekoľkých desiatok novinárov a uvoľňovali všetkých príslušníkov tajnej služby z minulého obdobia. K týmto štátom patrí aj Slovensko. Spomínam si, ako niekedy okolo r. 2000, keď v slovenských médiách prebiehala opäť jedna kampaň za tzv. očistenie Slovenskej informačnej služby od príslušníkov Štátnej bezpečnosti, mi na jednej recepcii hovoril vtedajší britský veľvyslanec na Slovensku, že Veľká Británia nepodporuje kampaň za uvoľnenie všetkých príslušníkov Štátnej bezpečnosti z SIS. Bolo to v dobe, keď na Slovensku bol zadržaný príslušník Írskej republikánskej armády, ktorý tu s arabským obchodníkom so zbraňami dohovárať nákup zbraní pre IRA vo Veľkej Británii. Britský veľvyslanec a tajné služby Jej veličenstva si boli vedomé, že bez práce dlhodobých príslušníkov tajnej služby, čiže Štátnej bezpečnosti, by sa nebolo podarilo zadržat' vyzbrojovača IRA. Zdokonaľovanie príslušníka tajnej služby, najmä takého, ktorý službu považuje za svoje životné povolanie,

trvá desaťročia. Aj získavanie dôvery ľudí, ktorí umožnia účinný zásah, trvá roky alebo desaťročia. Zbaviť sa takýchto ľudí len pre ideologickú zaslepenosť oslabuje tajnú službu ako dôležitý výkonný orgán štátu.

Zotrvačnosť v práci tajnej služby nadobúda niekedy až komické prejavy. 10. decembra 1989 som nastúpil do federálnej vlády ako prvý podpredseda. Denne som dostával na stôl hlásenia československej tajnej služby. Musel som sa zasmiať, keď na tretí, či štvrtý deň výkonu funkcie vo federálnej vláde som sa ráno dočítal v hlásení, ktoré som dostal na stôl, ako som deň predtým vystúpil na akomsi zhromaždení KDĽ, a čo som tam povedal. Už menej som sa zasmial, keď som niekedy vo februári 1990 podobným spôsobom dostal na stôl informáciu, ktorých kandidátov bude navrhovať Vatikán na post biskupov v slovenských diecézach. Bolo to niekoľko dní pred ďalším kolom rokovaní už nového Československa so Svätou stolicou o obsadení biskupských stolcov.

Juraj Kohutiar podáva definíciu spravodajskej informácie, ako informácie, ktorá je potrebná pre rozhodovací proces vlády. Vláda rozhoduje celoštátne záležitosti a podľa tejto definície aj spravodajské informácie by mali byť relevantné z hľadiska spravovania štátu. Autor štúdie o tom nepíše, ale z tejto charakteristiky spravodajskej informácie vyplýva, že aj pracovníci tajnej služby by mali vedieť posúdiť, ktorá informácia je relevantná pre rozhodovanie vlády. Isteže pracovníci dole to nemusia vedieť, nazbierajú hodne informácií alebo takmer všetky, ktoré sa k nim dostanú a vyšlú ich do sita vyššieho veliteľského rozhodovania. Každý vyšší dôstojník tajnej služby musí rozhodnúť, ktoré informácie z množstva posúdi ako dôležité a vyšle ich ďalej k svojmu nadriadenému. Takto to ide ďalej a na stoly členov vlády by mali prísť informácie, ktoré sú pre rozhodovanie vlády naozaj relevantné. Musím povedať, že spravodajské informácie, ktoré som dostával na stôl ako člen vlády, boli pre mňa sklamaním. Veľká väčšina informácií, ktoré takto dostávali členovia vlády, nebola použiteľná pre zodpovedné rozhodovanie vlády. Informácie SIS veľmi často obsahovali fámy, alebo fakty z hľadiska rozhodovania vlády nepodstatné. Keď bol František Mikloško predsedom Slovenskej národnej rady, dostával taktiež spravodajské informácie. Ktorási z nich sa týkala Maďarska a František Mikloško vo svojom štýle si ju overoval u poslanca maďarskej strany na Slovensku Lászloa Nagya. Ten sa zasmial a povedal, že takých informácií prinesie Mikloškovi každý deň štyri. Práve v tom je dôležité dlhšie dozrievanie tajnej služby a predovšetkým jej vyššieho dôstojníckeho zboru. Najlepší z nich až časom a to stykom s vládnymi predstaviteľmi rôznych vlád ako po sebe v štáte nasledujú,

získajú skúsenosť, ktoré informácie vláda potrebuje, aby mohla zodpovedne rozhodnúť. Rýchlokvasení dôstojníci tajnej služby toto nie sú schopní odhadnúť a použiť pri zbieraní informácií a ich posielaní vyššie.

V krátkych dejinách slovenskej tajnej služby patrí asi k žiarivým epizódam chytenie Ivana Lexu v Južnej Afrike a jeho doprava na Slovensko. Pri tejto operácii slovenská tajná služba preukázala profesionalitu svojich príslušníkov a využila dôveru aj akúsi reciprocitu spojeneckých tajných služieb. Bývalá československá tajná služba, čiže Štátna bezpečnosť, mala vybudované dobré styky v arabských krajinách. Tento svoj potenciál používala v prospech nových spojeneckých zväzkov Československa a potom Slovenska. Ideologický fundamentalizmus slovenskú tajnú službu pripravil o túto nenahraditeľnú výhodu.

Pád komunizmu samozrejme musel mať dohru aj pre príslušníkov tajnej služby. Tí, ktorí v minulosti nebránili štát proti vonkajšiemu nepriateľovi, ale zúčastňovali sa na potláčaní občianskych práv svojich spoluobčanov, musia znášať osud režimu, v ktorom urobili kariéru. Očista od týchto príslušníkov tajnej služby však nesmie vyústiť do nového honu na čarodejnice. Práve toho sme však boli svedkami alebo stále sme svedkami takmer vo všetkých postkomunistických krajinách. Československo začalo s tzv. lustračným zákonom ako prvé v r. 1991. Dnes sme o 16, 17 rokov ďalej, ale problém manipulácie postihu bývalých spolupracovníkov Štátnej bezpečnosti pretrváva. Ako advokát zastupujem niekoľkých klientov, ktorých u nás Ústav pamäti národa označil za spolupracovníkov bývalej Štátnej bezpečnosti a takto ich zverejnil. Za mojich klientov som podal žalobu o vyslovenie neoprávnenosti takej registrácie. Zákon o Ústave pamäti národa zaviedol na Slovensku v takýchto sporoch tzv. dôkazné bremeno na osobách označených ako spolupracovníci bývalej Štátnej bezpečnosti. Oni musia dokazovať, že toto označenie bolo urobené vtedy neoprávnene. Je to samozrejme ťažké dokazovanie. Príslušníci Štátnej bezpečnosti za nimi vtedy dochádzali, pretože pre Štátnu bezpečnosť boli tieto osoby z nejakého dôvodu zaujímavé, napr. pretože boli kňazi, alebo pretože sa pohybovali v prostredí opozičnom oproti komunistickému režimu a pod. Čo mali tieto osoby robiť, keď za nimi príslušník Štátnej bezpečnosti prišiel? Rozhovory prebiehali obyčajne medzi štyrmi očami a zaregistrovaný občan sa až teraz dozvedel, čo o ňom príslušník Štátnej bezpečnosti vtedy napísal do interných materiálov ŠtB. Mám vyhovujúce rozsudky aj zamietajúce. Z týchto procesov a z dokazovania na nich je však zrejmé, že nemožno teraz dodatočne po desaťročiach absolutizovať prácu bývalej Štátnej bezpečnosti, vydávať ju za neobyčajne dôslednú

a vtedajšiu registráciu niektorého občana ako spolupracovníka Štátnej bezpečnosti ako za nenapadnuteľnú. Bolo len otázkou času, kedy takáto interpretácia činnosti bývalej ŠtB sa ukáže ako nepravdivá a vyvolá azda až neprimeranú kritiku voči nositeľom takejto interpretácie. Schválne sa teraz vyjadrujem abstraktne a komplikovane. V novinách čítam, že podobné problémy sa objavujú v iných postkomunistických štátoch.

V opačnom garde možno považovať za podobný problém diskusiu okolo plukovníka Ryszarda Kuklinského v Poľsku. Plukovník Kuklinski slúžil v poľskej armáde a v r. 1980 ho generál Jaruzelski zaradil do úzkej skupiny dôstojníkov, ktorí pripravovali vyhlásenie vojnového stavu v Poľsku. Plukovník Kuklinski pracoval v skupine, čiže bol o všetkých detailoch pripravovaného vojnového stavu informovaný. Plukovník Kuklinski bol však zároveň agentom americkej CIA. Američania mu pomohli asi týždeň pred vyhlásením vojnového stavu v Poľsku ujsť na Západ. V Poľsku Kuklinského odsúdil vojenský súd v neprítomnosti za vlastizradu na trest smrti. V r. 1989 komunizmus v Poľsku padol. Kuklinski sa mimoriadne zaslúžil v zápase proti komunizmu a noví predstavitelia Poľska ho vlastne považovali za hrdinu. Napriek tomu si prezidenti Lech Walensa, ani Alexander Kwaszniewski nedovolili udeliť Kuklinskému milosť, pretože aj v novom demokratickom Poľsku sa udržiaval názor, že Kuklinski ako armády dôstojník nemal právo prezrádzať tajomstvá zahraničnej mocnosti, aj keď to bola – už podľa nového ponímania – spriatelena mocnosť. V r. 1990, už za vlády Tadeusza Mazowieckiego, Kuklinski dostal amnestiu iba do tej miery, že trest smrti zmenil na trest 25 rokov väzenia. Až v r. 1995 predseda poľského najvyššieho súdu umožnil znovuotvorenie prípadu a v r. 1997 prokuratúra stiahla obžalobu a zastavila trestné stíhanie. Plukovník Kuklinski sa mohol prvýkrát vrátiť do Poľska až v r. 1998, ale pohyboval sa len so silnou ochrankou.

Do podobnej kategórie možno zaradiť prípad bratov Mašínových. Obaja bratia začiatkom 50-tych rokov prostredníctvom ozbrojených teroristických akcií bojovali proti komunizmu, ktorý terorizoval obyvateľstvo. V októbri 1953 sa doslova prestrieľali do Západného Berlína a uchýlili sa k Američanom. Odvtedy žijú v Spojených štátoch, určitý čas slúžili americkej armáde. V Českej republike však stále platí proti nim rozsudok na trest smrti, teraz už vykonateľný „iba“ na dlhoročné väzenie. Bratia Mašínoví doteraz nemohli ani len navštíviť Českú republiku. V r. 2006 jeden z bratov navštívil Slovensko na pozvanie Ústavu pamäti národa.

Štúdia Juraja Kohutiara je pravdepodobne prvou svojho druhu na Slovensku. Je napísaná krátko po historických politických zmenách kontinentálneho významu, preto má čo povedať a bude mať čo povedať čitateľom, aj keď reflektuje skúsenosti tajnej služby malého štátu, pred ktorým stojí otázka, či sa mu vôbec vyplatí vynakladať peniaze na udržiavanie tajnej služby. Juraj Kohutiar tvrdí, že áno a jeho štúdia má potenciál čitateľa o tom presvedčiť.

IV. KONTROLA SPRAVODAJSKÝCH SLUŽIEB

Dr. Kálmán Kocsis (1943) – V rokoch 1973-1996 oficiálne pôsobil v maďarskej rozviedke; posledných 6 rokov bol generálnym riaditeľom rozviedky. Nasledovala funkcia veľvyslanca MR v Bosne a Hercegovine (1997-2002). V roku 2003 stal sa predsedom Expertnej komisie pre spravodajskú reformu v tejto krajine, kde pôsobil až do roku 2005. Od roku 2007 je lektorom ženevského Centra pre demokratickú kontrolu ozbrojených síl (DCAF) pre oblasť spravodajských služieb.

Kálmán Kocsis: Dohľad nad spravodajskými službami v demokratických krajinách

Ak mám hovoriť o dohľade nad spravodajskými službami v demokratických krajinách, chcem začať s pohľadom do minulosti, našej spoločnej minulosti. V socialistických alebo komunistických krajinách spravodajské služby nemali možnosť pracovať slobodne. Niektorí z nás si ešte pamätajú, že orgány Štátnej bezpečnosti fungovali pod striktným politickým riadením, čo je fakt, na ktorý prežívajúci postkomunistickí politici radi zabúdajú. Tento druh riadenia spravidla nebol stanovený v zákonoch, ale prejavoval sa vo forme stranických smerníc alebo uznesení. Dovolím si prehlásiť, že ani jeden jediný významný prípad narušenia súkromia alebo individuálnych ľudských práv, či zmanipulovaných procesov sa nekonal bez priameho stranického príkazu alebo súhlasu. Keď sa komunistickým vodcom prihodilo niečo nepríjemného (ako revolúcia v Maďarsku v roku 1956 alebo zásadné politické zmeny režimov na začiatku deväťdesiatych), komunistické strany robili všetko možné, aby sa dištancovali od služieb tým, že ich označili za takmer výlučne zodpovedné za všetku špinavú a niekedy i krvavú minulosť. Bezpečnostné orgány boli vždy poruke ako ideálne obetné baránky. Táto špeciálna "úloha" spravodajských služieb neplatí iba pre minulosť, ale i v moderných demokratických spoločnostiach. Politici prijímú rozhodnutie, a ak sa ukáže, že bolo nesprávne (spomeňte si na Irak!), okamžite to vysvetlia nedostatkom správnych spravodajských informácií.

Dostávam sa k jadrú témy, musím však uviesť dôležitú skutočnosť. Keď akademickí výskumníci sedia za stolom a premýšľajú o dohľade nad spravodajskými a bezpečnostnými službami, často urobia jednu chybu: zjednodušenie. Výsledkom tejto chyby je, že rozdeľujú príslušných aktérov do dvoch kategórií: na jednej strane sú spravodajskí dôstojníci, schopní spáchať akýkoľvek nekalý čin, porušiť akýkoľvek predpis a prenikať do súkromia občanov, na druhej strane sú čistí, poctiví a neomylní parlamentní poslanci, ktorých úlohou je držať týchto zlých mužov pod prísnu kontrolou. Stredisko pre demokratickú kontrolu ozbrojených

síl (DCAF) v Ženeve vydalo nedávno zborník štúdií pod názvom: Demokratická kontrola spravodajských služieb. V poriadku, je to neutrálny názov. Na obálke je však aj podtitul, ktorý znie: Krotenie zdivočených slonov. Rozumiete dobre: vydavatelja v roku 2007 považujú spravodajské služby za zdivočených slonov. Pritom si teraz spomínam na zábery z televíznej obrazovky, na ktorých poslancom nasadzujú putá a odvádzajú ich do väzby. (Nevymýšľam si, toto sa udialo v Maďarsku). A tí z nás, ktorí navštívili centrálu CIA v Langley, nezabudnú na tie chvíle, keď stáli pred stenou pokrytou hviezdami, každá z nich predstavovala príslušníka spravodajskej služby, ktorý obetoval svoj život pri ochrane vlasti.

Je veľký a principiálny rozdiel v dohľade, ktorý sa vykonáva v demokratickej krajine alebo v diktatúre. Tento rozdiel spočíva v účeli dohľadu. V diktátorskom režime cieľom tejto činnosti je udržať pri moci tých, ktorí ju práve majú. Tento cieľ je dôležitejší ako ústava alebo zákony, ak takáto krajina vôbec nejaké má. V demokratických krajinách účelom dohľadu a kontroly je ochrana spoločnosti a jej členov pred akýmkoľvek neoprávneným narušením súkromia a individuálnych ľudských práv. Tu treba však mať na pamäti, že v tejto oblasti existujú isté priority. Najdôležitejšou prioritou je ochraňovať spoločnosť a jej demokratický charakter ako celok: poskytovať bezpečnosť, právo na bezpečný život pre všetkých občanov. Táto ochrana si však niekedy vyžaduje narušenie práv istých jednotlivcov, ktorí môžu predstavovať nebezpečenstvo alebo hrozbu pre bezpečnosť spoločnosti. Takže preniknutie do súkromia alebo porušenie individuálnych ľudských práv občana nemusí znamenať nezákonnú činnosť za predpokladu, že je stanovená zákonmi a vykonávaná regulovaným spôsobom. Tu spočíva hlavná príčina či vysvetlenie potreby dohľadu a kontroly.

Je tu aj ďalší dôvod. I keď spravodajské služby nie sú spravidla zdivočené slony, musia mať a majú istú autonómiu pri vykonávaní svojich úloh. V Maďarsku máme príslovie: nemôžete mať policajta prítomného pri každej facke. Takisto nie je možné prideliť poslanca ku každej operácii. Často sa rozhoduje v citlivých otázkach v procese realizácie, priamo na mieste. A nie každý spravodajský dôstojník je anjel. No buďme úprimní: anjeli nie sú tou najvhodnejšou kategóriou pre túto profesiu.

Ako prvý záver uvádzam, že dohľad a kontrola spravodajskej a bezpečnostnej činnosti je nevyhnutnou a tiež veľmi užitočnou záležitosťou, nemusí byť nutným zlom, ako to niekedy vnímajú aktívni príslušníci spravodajských služieb. V tejto vete som skryl dva dôležité prvky. Nespomenul som služby, ale ich činnosť. V mojom ponímaní to značí, že politici, ktorí riadia túto činnosť alebo za ňu zodpovedajú, sú tiež predmetom tejto kontroly, nielen služby a ich personál. Keď som uviedol, že je to užitočná záležitosť, mal som na mysli nasledovné: dohľad a kontrola sú naozaj potrebné i pre služby, pretože im poskytujú istú ochranu proti

nepodloženým útokom politického sektora, tlače a verejnosti. Pomáhajú im vytvárať pozitívne vnímanie ich funkcie v spoločnosti tak, aby v očiach verejnosti ich existencia a práca bola dôveryhodná a užitočná.

Ak mám hovoriť konkrétnejšie o dohľade alebo zodpovednosti, som pevne presvedčený, že sa k nim dá pristupovať iba systémovo. Ani jeden zo základných prvkov systému neprinesie želaný výsledok samotný. Za základné prvky tohto systému považujem parlamentný dohľad, exekutívnu, súdnu a vnútornú kontrolu. Musia byť logické a vzájomne previazané. Inými slovami, musia sa vzájomne dopĺňať.

Takisto som presvedčený, že akákoľvek kontrola spravodajských a bezpečnostných služieb musí byť regulovaná zákonmi všeobecne alebo špecificky. Preto nesúhlasím s pokusmi, začleniť do systému civilnú alebo mediálnu kontrolu. Podľa môjho názoru samotný parlamentný dohľad je civilnou kontrolou a to úplne dostačuje. Parlamentný dohľad nepredstavuje iba činnosť príslušného parlamentného výboru; ombudsmanov spravidla menuje parlament a tomu sa aj zodpovedajú. V Maďarsku štátny kontrolný úrad sa tiež zodpovedá parlamentu a má dostatok právomocí na kontrolu bezpečnostného sektora.

Tu musím poznamenať, že kontrola nepredstavuje iba mechanizmy a predpisy. Mentalita a kultúra tých, kto kontrolujú alebo sú kontrolovaní je jej integrálnou súčasťou, napriek skutočnosti, že sú to bezpochyby subjektívne prvky. Inak by to bola hra na mačku a myš; a nie vždy je mačka tá chytřejšia. Múdri vedúci spravodajských služieb veľmi dobre vedia, že dohľad a kontrola sú aj v ich záujme. Korektná spolupráca medzi členmi parlamentného výboru a riaditeľmi spravodajských služieb je v záujme oboch strán a môže viesť k takým situáciám, keď sa výbor stáva v určitých prípadoch partnerom spravodajských služieb; napríklad, môže byť ich najlepším obhajcom pri schvaľovaní každoročného rozpočtu služieb. Treba zdôrazniť, že tento vzťah nie je antagonistický, vzhľadom na to, že majú spoločnú zodpovednosť: zodpovednosť za bezpečnosť svojej krajiny.

Kedy môžeme povedať, že služba pracuje demokratickým spôsobom? Rozhodujú o tom dva základné prvky: prvým je pôsobenie v rámci svojich kompetencií a úloh, druhým je dodržiavanie zákonných ustanovení a postupov. Najdôležitejšou časťou každého zákona o spravodajských službách je definícia základných kompetencií služby a podrobný zoznam jej úloh. Ak služba pôsobí v rámci svojich kompetencií a úloh, je už na polovicu chránená pred akýmkoľvek neoprávneným útokom. Druhú polovicu predstavuje dodržiavanie predpisov o realizácii úloh. Jeho najdôležitejším prvkom je súdna kontrola, predovšetkým získanie potrebných povolení na použitie utajovaných prostriedkov pri narušení súkromia občanov, ako aj dodržiavanie pokynov sudcu.

Ako som už uviedol, k dohľadu a kontrole treba pristupovať systémovo. Súčasne si treba uvedomovať skutočnosť, že rôzne druhy kontrol majú rôzne priority. Najvyššie je parlamentný dohľad. Iba príslušný parlamentný orgán má plné právomoci na prístup k najcitlivejším dokumentom služieb a iba on je oprávnený uplatniť svoje právomoci aj na príslušných politikoch. Možno zhrnúť jeho zodpovednosť do jednej vety: parlamentný dohľad musí zaručiť ústavné a zákonné fungovanie služieb.

Exekutíva (vláda) má tiež rozsiahle kompetencie týkajúce sa služieb. Mali by sme si jasne uvedomiť, že spravodajské a bezpečnostné služby sú organickou súčasťou exekutívy, takže ona ich musí úkolovať, riadiť a kontrolovať. Zákonná kontrola je súčasťou jej činnosti, ale rovnako dôležitou úlohou exekutívy je kontrola efektívnosti a dohľad nad rozpočtom. Menovanie riaditeľov služieb je zvyčajne v rukách exekutívy, i keď parlamentný výbor je oprávnený vyjadriť svoje názory na plánované menovanie. Najdôležitejšou súčasťou exekutívnej kontroly je, že politická zodpovednosť spočíva na príslušných ministroch, predsedovi vlády alebo na celej vláde.

Súdna kontrola znamená kontrolu tých najcitlivejších technických prvkov činnosti služieb: utajovaných prostriedkov a metód. Tieto postupy musia byť veľmi podrobne regulované zákonom o spravodajských službách. Súdna kontrola má i jednu zriedkavo spomínanú stránku: niektoré zákony o spravodajských službách otvárajú možnosti súdnej cesty pre občanov vo veci činov spravodajských služieb.

Vnútoraná kontrola môže byť síce na konci zoznamu priorít, som však osobne presvedčený, že je to ten najefektívnejší spôsob prevencie akýchkoľvek nekalých praktík v rámci služby. Je zakotvená v jej štruktúre, a preto môže byť skutočnou proaktívnou formou kontroly.

Na záver by som sa chcel zmieniť o novom druhu kontroly v budúcnosti: kontrola medzinárodnej spolupráce tajných služieb. Teoretický dopyt po nej sa už objavil, konkrétne riešenie ako ju realizovať, nebolo však doposiaľ vypracované.

Jan Schneider (1955) – Signatár CHARTY 77. Pôsobil na rozličných postoch v kontrarozviedke (1990-1996). V období 1996-2000 bol riaditeľom Kancelárie Rady vlády ČR pre spravodajskú činnosť. V rokoch 2000-2005 bol príslušníkom Policajného zboru ČR. V súčasnosti je nezávislým konzultantom pre bezpečnostnú a spravodajskú problematiku. Známy je svojou aktuálnou publicistickou činnosťou z tejto oblasti.

J. Schneider: Kontrola zpravodajských služieb

Záměrem statě je přispět k formulování cílů, k nimž je třeba in puncto kontroly zpravodajských služeb směřovat, při současném zachování jejich efektivní funkčnosti. Mluvíme o kontrole zpravodajských služeb s vnitřní působností; vnější služby jsou pojednávaným tématem dotčeny pouze do jisté míry. Stranou nezůstanou ani aspekty, související s vlastním systémovým řešením problematiky kontroly zpravodajských služeb, doprovázené několika ilustracemi.

I. Zásady kontroly zpravodajských služieb je možno formulovat takto:

* VEŠKERÁ ČINNOST ZPRAVODAJSKÝCH SLUŽEB BUDIŽ ZKONTROLOVATELNÁ.

* KONTROLA NESMÍ OHROZIT AKCESCHOPNOST A BEZPEČNOST SLUŽBY.

Detailněji řečeno:

[1] Suma zákonem stanovených kontrolních činností *reálně* pokrývá *všechny aspekty* činnosti zpravodajské služby.

[2] Kontrola je *diverzifikovaná*: služba není kompletně zkontrolovatelná z jednoho místa. Kontrolní činnosti nejsou prováděny jedním orgánem, kontrolní poznatky se tedy *systémově nehromadí na jednom místě*. Kontrolní orgány předávají či zveřejňují *zobecněné* kontrolní závěry.

[3] Je-li působnost jednoho kontrolního orgánu zaměřená *plošně* (např. na posuzování efektivity), je obecnější (*mělcí*) - pak jiný kontrolní orgán může jít zase naopak v *bodových* případech (v tzv. lidskoprávních kausách) do *hloubky*.

[4] Parlamentní kontrolní orgán *v zásadě nemá* přístup do živých svazků, ale příslušný člen vlády mu to *může umožnit* (nebo druhá varianta: parlamentní orgán *v zásadě má* přístup do živých svazků, ale příslušný člen vlády mu to *může odeprít* s tím, že za prošetření konkrétního podnětu přebírá politickou odpovědnost).

[5] Kontrolní orgány mají pouze *co nejmenší počty* členů, kteří navíc splňují nejpřísnější *odborná a bezpečnostní* kritéria.

[6] Kontrolní činnosti vůči zpravodajským službám mají vykazovat *věcnou kontinuitu* (nově složené kontrolní orgány mají navazovat na činnost předchozích).

II. Subjekty, podílející se v různých kombinacích na kontrole činnosti zpravodajských služeb:

[a] Exekutiva (prezident; vláda ve sboru, premiér, jednotliví členové vlády; specializovaná vládní tělesa či pracoviště resp. zmocněnci /jako např. zpravodajský ombudsman neboli pověřenec premiéra či vlády pro „záležitosti zpravodajských důstojníků“/).

[b] Zpravodajské služby (vnitřní kontrolní mechanismy - např. generální inspektor, inspekce /jako orgán činný v trestním řízení/, vnitřní odbor, bezpečnostní odbor /prověrky/, kontrolní odbory /účetní, administrativní atp./).

[c] Specializované státní kontrolní orgány a instituce (zaměřené na hospodaření s majetkem státu; plnění státního rozpočtu; ochranu osobních dat a informačních systémů; soulad kvalifikačních předpokladů s kariérním postupem, resp. kontrolu dodržování kariérního řádu).

[d] Nezávislé instance (např. soud, komisař, tribunál, komise, grémium) - zejména pro kontrolu použití zpravodajské techniky, resp. k příjmu a vyřizování příslušných stížností obyvatelstva (veřejný ombudsman, resp. „královské komise“ /GB/).

[e] Parlament: dolní komora (schvaluje rozpočet, je tedy příslušná k hodnocení efektivity zpravodajské činnosti), horní komora (problematika lidských práv) + ad hoc vyšetřovací komise.

[f] NGO's; média, veřejnost.

III. Okolnosti podstatně ovlivňující kvalitu kontroly:

* Role zpravodajských služeb v 21.století musí být jasně deklarována, aby byl definován předmět loajality jejich příslušníků. Je vzdálenou či přímo nesmyslnou představa, že by to měly být jakési státní nezávislé utajeně pracující think-tanky? Zejména u nových

adeptů je důležité, aby „neprozřeli“ až v průběhu služby, že jde o státní úřad a nikoliv o nepřetržité dobrodružství, či o spásu lidstva - takovéto vystřízlivění může být ve svých důsledcích velkým rizikovým faktorem! Jedním z témat kontrolní činnosti by mělo být, zda zaměření služby a její operativní praxe umožňují příslušníkům (i bývalým) být ke službě loajální při zachování vlastního svědomí a důstojnosti.

- * Politická kultura by měla dospět k naprostému oddělení zpravodajských služeb od politických stran. Přispět k tomu musí ovšem svým dílem i sami zpravodajci. Příkladem takového postoje je jmenování šéfa nejmenované služby, kdy nikoliv těsně před či po volbách se premiér sešel s představitelem opozice a sdělil mu koho hodlá odvolat a koho jmenovat. Stínový premiér mu na to kývl, protože byl přesvědčen o vhodnosti kandidáta (a současně i o tom, že tato služba nebude politicky zneužita) a věděl, že když vyhraje volby, nebude se o tuto službu muset přednostně starat.

- * Kvalitu kontroly předurčuje kvalita legislativního prostředí a právní kultura, tedy zákony a jejich výkladová tradice. Především musí být jasně definovány subjekty a vztahy zpravodajského systému. Je třeba se vyvarovat rozpačitostí typu „zodpovědnost za činnost zpravodajských služeb má vláda ve sboru“ (jak z praxe a bez urážení víme, bývá to de facto prázdná množina). V oblasti kontroly zpravodajských služeb by měl zákon vyjádřit koncepci a zásady kontroly, aniž by byl příliš detailní, neboť nemůže předjímat všechny situace, které se mohou vyskytnout v reálném životě (jinak by nutně působil svazujícím, omezujícím způsobem, přičemž nevyhovující formulace by poskytovaly mnoho záminek k různým kličkám, úhybným manévřům a formálně zdůvodněným únikům).

- * Pro služby jsou smrtelně nebezpečnými jak přehnané kontrolní aktivitou (tzv. ukontrolování k smrti), ale také extrémní nezáměr. Vlády často cyklicky oscilují mezi těmito dvěma extrémy, což se fatálně podepisuje na stavu služeb.

- * Kondici každé služby zásadně ovlivňuje kvalita jejího personálního managementu, její vnitřní pravidla a atmosféra. Managementy služeb svým jednáním příliš často neosvědčují deklarované mravní hodnoty a nedostojí přitom ani služební přísaze. Těžko lze vzít vážně, že by asertivní, čestná, hrdá a profesionální prezentace výsledků služby před vládou znamenala riskování vlastního života.

- * Systém více oddělených zpravodajských služeb, jejichž činnost se v některých oblastech dotýká nebo i překrývá, samovolně vykazuje jistý kontrolní efekt. Tuto okolnost lze využít pouze v kultivovaném prostředí, schopném koordinovat činnost služeb tak, aby tento jemný příznivý efekt rychle nepřerostl v řevnivost služeb, jejich válku či dokonce operativní

střet. Na kultivované verzi tohoto schématu je pak možno s výhodou vybudovat například systém vzájemných bezpečnostních prověrek příslušníků zpravodajských služeb.

* Kvalita kontroly je dána osobní integritou kontrolujících. To znamená, že pro dosažení respektu a důvěry se musí podrobit v předstihu (nikoliv až v souvislosti se zvažovaným jmenováním do kontrolní posice či funkce) bezpečnostnímu screeningu podle zákona. Dalším důležitým parametrem kontrolního systému je kvalita získávaných kontrolních podnětů (zde hraje podstatnou roli, zda mají příslušníci kontrolovaných útvarů legální přístup ke kontrolorům).

* Každá kvalitní kontrolní činnost se musí vyznačovat především dobrým porozuměním problematice. Proto téměř nezbytně musí mít profesionální podporu, jinak je neúčinná. Ani poslanci, ani členové vlády nemají znalost prostředí zpravodajských služeb jako kvalifikační předpoklad a nikdo jim tuto neznalost nevyčítá, jsou-li si ji vědomi. Pak jistě hledají řešení a to není daleko. Je velmi příhodné zmínit ho na tomto fóru. Jedním ze způsobů, jak redukovat riziko úniků informací od bývalých zpravodajců je užité umění přátelského odchodu, doprovázené následnou péčí služby (např. periodicky projeveným zájmem o zdraví a existenční podmínky bývalého kolegy či kolegyně). Pointou je, nedopustit jejich existenční tíseň, z níž by si mohli začít vypomáhat psaním pamětí. Dalším způsobem je přímo další využití jejich profesionálních zkušeností v různých poradních týmech vládních orgánů, nebo v pracovních skupinách parlamentních či dalších kontrolních orgánů. (Privátní firmy tuto praxi provádějí, čímž de facto jistým způsobem přece jen limitují rozsah případných škod.) V některých státech jsou takové pracovní či poradní týmy dlouholetou praxí - a protože se jejich složení nemění s volbami, jsou členové těchto pomocných těles nositeli kontinuity kontrolní činnosti (a tudíž pomáhají zvyšovat vážnost ústavních institucí).

* Nezbytným opatřením, přítomným v každém jen trochu rozumném zpravodajském systému, je institucionalizovaný volný přístup příslušníků k zákonem stanoveným kontrolním orgánům. Každý systém musí mít pojistný ventil, byť s vysokým prahem (předpětím). Tím se dostávám k dalšímu oddílu, v němž hodlám přirovnat zpravodajský systém k Papinovu tlakovému hrnci.

IV. ÚNIK INFORMACÍ JAKO EXTRÉMNÍ FORMA KONTROLY ZS?

Pro každou službu, potažmo stát, je přínosem, má-li ve svých řadách skutečně kvalitní odborníky. Občas se ale stane, že zpravodajská služba má špatný management, kterému se poštěstilo sloužit v relativně klidných dobách v relativně stabilizovaném státě, kde její existence (např. spolu s nadzvukovými stíhačkami) je chápána přímo jako insignie státnosti.

Špatný management pak službu naplní šedým průměrem v kolektivu oblíbených jedinců, kteří jsou skvěle sociálně adaptabilní. Ani nevdá, že toho moc nevymyslí, protože po takové službě se pouze žádá, aby veřejnost věděla, že potajmu existuje. Za odměnu si může potichoučku každoročně zkonsumovat svou kapitolu státního rozpočtu. Když ale vznikne nějaký problém, najednou se ukáže, že služba nefunguje. A hned je jasné, že se stát choval velmi neehospodárně, když každoročně vynakládal zajímavou část napnutých rozpočtů pouze na leštění svých insignií. Proto je pro každý stát přínosem, má-li ve svých zpravodajských službách skutečně kvalitní odborníky. Tito osobnostně nekonformní jedinci jsou však zvyklí si myslet a říkat své. A když je nikdo neposlouchá, zkoumají, v čem to je a jak to zlepšit. Pak zjišťují, že toho ve službě nefunguje mnohem víc, než o co se dosud zajímali. Například krizová komunikace. A to už se papiňák na plotně začíná přehřívat. A nemá-li dobře seřízený pojistný ventil, pámbu se všemi.

Lze tedy konstatovat, že množství a závažnost úniků informací ze zpravodajské služby je relevantním příznakem nezdravého chodu organizace.

Ředitel CIA Porter Goss psal o škodách, způsobených masivními úniky informací. Tentýž Goss, který v roce 1998 jako člen Kongresu podpořil vznik zákona na ochranu oznamovatelů z řad zpravodajské komunity (The Intelligence Community Whistleblower Act). Tento zákon zakotvil právo zpravodajců, kteří začali mít jakékoliv pochybnosti vůči zaměstnavatelské organizaci, obrátit se přímo na Kongres. Účinnost tohoto opatření je však negativně ovlivněna asociacemi, spojenými s pojmem „whistleblower“. Pak jsou ovšem nespokojenci se stavem agentury ve velmi těžké situaci. I když existuje zákonná ochrana, stejně riskují, neboť vše činí pod vlastním jménem. A nefungují-li ani státní kontrolní mechanismy, ventiluje se tento „přetlak“ formou anonymních upozornění politickému vedení státu přes média.

Lze někdy uznat, že únik chráněných informací do médií byl oprávněný? Soudím, že ano - jsou-li přítomny následující příznaky:

- * Únik se musí týkat nesporně společensky závažného protiprávního stavu.
- * Únik nesmí přinést jeho autorovi (kromě morální satisfakce) žádný prospěch, ba naopak ho musí vystavit riziku reálných sankcí.

* Únik nesmí být učiněn - v případech, kdy se vede trestního řízení - v jeho průběhu, kdy by šlo ještě leccos napravit, ale až v situaci, kdy jsou téměř či všechny jiné prostředky nápravy neúčinné.

I v případech oprávněných úniků však jde o porušení zákona (trestný čin či správní delikt, podle charakteru uniknuvších informací) - se všemi důsledky. Vtip je v jejich možném zmírnění, až téměř úplné minimalizaci. Stát se tak může na základě důkladné analýzy a porovnání společenské nebezpečnosti samotného úniku informace se společenskou závažností obsahu uniknuvší informace. Bude-li samotný fakt úniku shledán nebezpečnějším, musí být viník po zásluze potrestán, byť by činil v dobré víře. Třeba minimálně, ale přesto potrestán musí být i případě, že šlo o naprosto objektivně oprávněný únik informací o společensky velmi závažném jevu. Únik samotný by měl být v takovém případě trestněprávně shledán nicotným, ale autorovi úniku (týkal-li se utajovaných informací) by měl být odepřen další styk s utajovanými informacemi (neboli odebrána bezpečnostní prověrka).

Asi leckoho hned napadne, zda toto není neadekvátní postih v případě zveřejnění opravdu závažných informací o společensky nebezpečném protiprávním stavu. Vždyť by se to dalo posuzovat dokonce jako společensky prospěšný čin. Je však třeba zvažovat i druhou stranu mince. Aby totiž nebyli jati pocitem spravedlnosti (a nepostižitelnosti) všichni a najednou. Zmíněný pojistný ventil na papiňáku je také jednorázový. Dojde-li až na něj, musí být vyměněn. Je proto nutné nastavit vyšší práh společenské akceptace takového jednání, aby se svévolné úniky informací nestaly opakovanými až módními. Mělo by jít o svým způsobem o analogii „posledního náboje“ - aby si každý rozmyslel, troufne-li si na to. A když ano, měl by za to ručit svou osobou a být podroben riziku příslušných sankcí. Bude-li potvrzena společenská oprávněnost takového jednotlivého úniku informací, neměl by být dotýčný trestán. Na druhé straně by však již neměl mít možnost se v klidu vrátit zpět na svou funkci - a třeba za čas to zkusit znovu.

(případ1) ÚČETNÍ PŘÍZRAK

V jedné službě proslul účetní kontrolor natolik, že operativci považovali vyúčtování služební cesty téměř za nejkritičtější fázi zpravodajské operace. Při delších cestách dají malé částky dohromady už citelné sumy, proto operativci schraňovali kdejakou účtenku, potvrzení za vyžehlené košile, vyprané prádlo, vyčištěné boty a další jindy poměrně legrační položky, aby nemuseli hradit ze svého to, na co měli nárok. Pak byl však jeden z nich při pokusu o

rychlé opuštění jistého státu zevrubněji kontrolován - a pozornost vzbudilo právě množství shromážděných dokladů, které normální člověk okamžitě zahazuje. Když pak u dalšího cestujícího byly zjištěny podobné dokumenty, nedalo už práci dotazem do hotelu zjistit další jména ubytovaných. Účtenky tehdy znamenaly mnohaletá vězení, ale to už je jiná story. Poučením budiž varování před situací, když se někdo řádný a pečlivý v dobré víře trochu utrhne z řetězu.

(případ2) ASERTIVNÍ ŘEDITEL

Bylo nebylo, přišel ministr pověřený záležitostmi zpravodajských služeb k řediteli jedné z nich. Až na vládu prosákly zvěsti o jakýchsi přímo skandálech. Ministr ohlásil řediteli služby svou návštěvu, s tím, že bude vyžadovat objasnění dvou konkrétních věcí. Služba tedy byla poměrně precizně připravena. K první i k druhé věci přišlo vždy vedení příslušného operativního odboru i s operativci, zpracovávajícími daný případ. Na stole ležely přísně tajné svazky, z nichž jednotlivé doklady více či méně potvrzovaly vysvětlení zpravodajců. Případy se zdály být kuloárovými řečmi značně vyšperkované, skutečnost byla - jako většinou - mnohem prozaičtější. Nicméně i pro službu to byl jistě docela dobrý impuls ke zkvalitnění své činnosti, neboť ministrové otázky byly dobré. Nakonec operativci odešli a ministr přikročil k objasnění poslední, neavizované záležitosti. Chtěl vědět, kolik stála nijak nevy nucená přestavba kanceláře zástupkyně ředitele, již předcházela architektonická studie. „K tomu byste musel mít, pane ministře, usnesení vlády!“ postavil se hrdinně ředitel ministrově - a ten jen zalapal po dechu, neboť nevěřil svým uším. Přísně tajné materiály ležely před chvílkou na stole jak houska na krámě - a teď toto?!? Útok obranou byl tak překvapivý, že byl úspěšný - a zaskočený člen vlády odešel z kanceláře státního úředníka, aniž zvěděl žádané. Z toho je patrné, že život je vždy košatější, než suchá teorie a řeč legislativních aktů. Poučením je, že i na poměrně jednoduchou kontrolu je třeba se dobře připravit.

(případ3) INSPEKCE ČI INKVIZICE?

V roce 1974 začal v CIA kariéru jakýsi Aldrich Ames. Shodou okolností v téže době ředitel CIA William Colby odvolal Jesuse Angletona, který po dvacet let, od dob McCarthyho, řídil vnitřní kontrašpionáž CIA. V řadě vznesených podezření měl Angleton sice asi pravdu, ale dalším mnoha desítkám lidí dočista zničil nejen kariéru, ale i život, protože se stával čím dál podezřívavějším a podezření vyslovoval jak na běžícím pásu. Kdo ví, zda ho defektor Golycin (nebo někdo jiný) přece jenom občas cíleně nevybavil nějakým dílčím úspěchem, menší rybou, aby posílil Angletonovo postavení - a současně i jeho paranoiu. Zdá

se to možná komplikované, ale to se u šachových kombinací stává. A Rusové byli v šachu vždycky dobří. Po Angletonově odvolání tedy v CIA asi hodně dlouhou dobu panovala atmosféra, kdy bylo téměř nemožné vznést a obhájit byť i dobře podložené podezření z defekce. Lze si představit, že když někdo začal trochu připomínat Angletona, byl současně upozorněn i na ústav, kde nakonec Angleton skončil. Možná tedy není příliš smělou domněnka, že i když Ames začal defektovat zhruba o deset let později, mohl nepřímo těžit z toho, že CIA stále ještě hledala vyvážený přístup k oblasti vnitřní kontrarozvědky, citelně a na dlouhou dobu poškozený Angletonovým honem na čarodějnice.

Ještě si neodpustím malou odbočku o tom, jakým příznakem lze také indikovat zpravodajsky nepřírozené prostředí. Aldrich Ames byl při výsleších tázán, jak mohl prozradit informace, ke kterým prokazatelně nemohl přijít. Důvodem bylo zavádění zdravého životního stylu pro příslušníky, pracující na centrále v Langley. Kuřáci byli vykázáni z kanceláří, kde mohli kouřit při práci, do jakéhosi atria, kde mohli kouřit, ale neměli do čeho rýpnout. Tam se sešli lidé, kteří by se normálně nepotkali - a po čase, když se tam setkávali pravidelně, začala fungovat spiklenecká mentalita vypuzených, kteří si začali vyprávět, na čem kdo zrovna pracuje.

Poučením je, že žádný protivník ani sabotér nedokáže nadělat více škody, než vlastní agilní blbec na důležitém místě ve zpravodajské službě. A sedí-li ještě výš, pak tuplem. Ale to už jsme někde jinde.

DISKUSIA

V. Mitro²¹: Začiatky SIS a niektoré skúsenosti z pôsobenia v nej

Dovoľte mi niekoľko poznámok na margo témy, ktorá tu odznela. Budem vychádzať len zo svojich praktických poznámok a skúseností, ktoré som zažil za šesť a pol roka, keď som bol riaditeľom služby. Pod niektoré veci, ktoré tu odzneli, sa môžem plne podpísať a zodpovedajú mojím praktickým skúsenostiam. Na niektoré môžem mať iný, možno špecifickejší názor, pretože som robil v priamom výkone a osobitosť Slovenskej informačnej služby mala tiež svoje osobité čaro.

Začal by som jej vznikom v roku 1993. Ako viete, najprv bol zákon a až potom bol riaditeľ. To znamená, že tým, ako som prevzal svoj menovací dekrét, stal som sa jediným príslušníkom SIS. Nemal som personálny aparát, nemal som priestory, nemal som nič a tak sa začala budovať SIS, t.j. nie na tých základoch, aké boli v okolitých krajinách, ale svojim osobitným spôsobom. Až potom sa obsadzovali rôzne personálne posty, atď. Čiže to čaro prvého obdobia bolo nezastupiteľné a neviem si ho porovnať s iným kolegami z okolitých krajín. Samozrejme, keď sme budovali túto službu, vychádzali sme z určitého personálneho predpokladu, ktorý bol reálny. Boli to aj bývalí príslušníci bývalej Štátnej bezpečnosti, ktorí prešli občianskymi previerkami. Zdôraznil by som najmä to, že nerobili na úseku boja proti tzv. proti vnútornému nepriateľovi. Ďalej to boli bývalí moji kolegovia z policajného zboru, iných som nenašiel a civilisti, ktorých sme postupne prijímali do služobného pomeru tak, aby sme vybudovali inštitúciu, ktorá by plnila zákonom stanovené spravodajské úlohy. Čo sa týka týchto úloh, SIS ich mala stanovené a zostali nezmenené od samého počiatku. To znamená, že až na úlohy v oblasti organizovaného zločinu, ktoré boli do zákona doplnené neskôr, sa tieto úlohy nemenili. Myslím si, že tieto úlohy zodpovedajú charakteru a štandardu takýchto služieb. Čo bolo špecifické a čo by som chcel tomuto auditóriu zdôrazniť, je to všeobecne známe, že kumulovala rozvedku aj kontrarozvedku. To znamená, že vznikol jeden štátny orgán s prísne monokratickou funkciou riaditeľa, ktorý bol zodpovedný a ktorý jediný reprezentoval celú službu navonok. To je tiež rozdiel oproti okolitým krajinám, kde vývoj transformácie spravodajských služieb išiel trochu iným smerom - ako sú spravidla rozčlenené spravodajské zložky. Pre Slovensko to malo svoje opodstatnenie. Myslím si, že po určitých úvahách to bolo optimálne, čo dokazuje fakt, že zavedené usporiadanie sa ani doteraz nezmenilo.

---

²¹ Vladimír Mitro bol riaditeľom SIS v rokoch 1993 -1995 a 1998 – 2003. (Prepis z hovorenej reči.)

Čo sa týka politickej zodpovednosti riaditeľa, o ktorej sa tu hovorilo, na margo toho by som chcel poznamenať, že Slovenská informačná služba ako monokratický štátny orgán zastrešujúci dve zložky, patrí samozrejme plne pod výkonnú moc. V niektorých krajinách existuje také usporiadanie, že je poverený alebo určený tzv. minister vlády bez kresla. U nás to nie je presne zákonom špecifikované, ale je to stanovené tak, že politickú zodpovednosť za činnosť služby má niesť a nesie vláda, resp. premiér Slovenskej republiky. Ja som mal to šťastie, poznal som to čaro, že som zažil niekoľkých premiérov. Zažil som zmeny politickej scény za určité obdobie a dovoľm si poznamenať, že vnímanie činnosti SIS a jej aktivít bolo veľmi špecifické a rôznorodé. Vychádzalo z politických skúseností adresáta. Vychádzalo aj z jeho politickej orientácie a z určitých osobných predpokladov, ktoré mal, alebo ktoré si priniesol do politiky. Poznal som adresátov, ktorí nihilisticky pristupovali k spravodajským informáciám, podceňovali ich a vôbec ich nebrali do úvahy. Skôr ich brali ako nutné zlo, ktoré musí existovať v tejto spoločnosti. Poznal som však aj adresátov, ktorí až s panickým strachom vnímali spravodajské informácie a samozrejme aj ich hodnotu. Nie že by ich preceňovali, ale ich reakcia bola niekedy neadekvátna obsahu informácií. SIS bola, je a zrejme aj ostane informačnou a nerepresívnou inštitúciou. Z toho vznikla jedna moja životná skúsenosť pri podávaní týchto informácií, že po určitom čase (moji kolegovia si to pamätajú) sme museli pre adresátov spravodajských informácií vypracovať určitý manuál, ako majú nakladať s týmito informáciami nie len z hľadiska ich ochrany, t.j. ako ich majú evidovať nakladať s nimi a pod., ale aj ako ich majú vnímať. Mnohí spravodajské informácie vnímali ako nejaký policajný realizačný návrh na nejaké konanie. To znamená, že ako podnet o nejakom trestnom čine. Čiže aj to bola určitá vývojová fáza poznania a skúseností z podávania informácií. Išlo o to, aby sme politikov naučili vnímať, že ide o spravodajské informácie s vysokým stupňom verifikácie, ale nie o podnety na začatie trestného stíhania a pod. To je jedna rovina mojej skúsenosti.

Čo sa týka kontroly, odznelo tu veľa podnetných návrhov a retrospektívnych pohľadov, ktoré v praxi platia. Podľa môjho názoru forma nejakej občianskej kontroly spravodajských služieb je pre mňa niečo cudzie. Pokiaľ ide o zákonodarnú kontrolu, zákon č. 46/1993 stanovuje, podľa môjho názoru a mojej praxe adekvátnu formu kontroly. To znamená, že zákonodarca – Osobitný kontrolný výbor Národnej rady SR na kontrolu činnosti SIS - sa nedozvie nič, čo by riaditeľ nemohol poskytnúť. Vnímajúc aktuálnu politickú scénu, politické obsadenie týchto orgánov považujem za dostatočné. Čo sa týka výkonnej kontroly cez Radu bezpečnosti, cez určité inštitúty exekutívnej kontroly, táto je najdôležitejšia a najzodpovednejšia. Práve adresáti informácií, najmä premiér má právo kontroly

najintenzívnejšie a mal by ju aj vykonávať. Čiže z tých troch stupňov kontroly je podľa môjho názoru najdôležitejšia práve výkonná kontrola. Pokiaľ ide normy na výkon kontroly nad spravodajskou službou, ja som kládol štatút SIS a strategické zameranie jej činnosti do takej roviny, že sú to normy, ktoré sú k dispozícii podľa stupňa utajenia aj pre zákonodarné orgány. Pokiaľ ide o konkrétne operačné projekty, materiály z realizácie alebo vykonávacie projekty, to už bola výhradne interná záležitosť služby a prísne sme to oddeľovali tak, že sme ich neposkytovali kontrolným orgánom. Občas sa objavuje v médiách alebo u politikov určité „kliše“ – rozdeľovanie výsledkov spravodajskej činnosti na živé prípady, mŕtve alebo odložené prípady. Ja to tak nerozlišujem a myslím si že mám na to dôvod. Napr. ak sa použil agentúrny prostriedok a v súčasnosti ide o tzv. mŕtvy prípad, ten neskôr môže byť použitý aj ďalších prípadoch a tým by sme odkryli jeho identitu a pod. To znamená, že rozlíšenie pokiaľ ide o možnosti vstupu kontroly do tzv. mŕtvych vecí a nie do „živých“, považujem prinajmenšom za nepresné.

Na záver by som chcel len poznamenať, že pokiaľ ide o aktivity mojich bývalých kolegov – príslušníkov ŠtB, odznelo tu niekoľko zaujímavých myšlienok. Ja sa s nimi stotožňujem, len by som chcel poznamenať asi to, že v roku 2002 sme mali pripravený program postupného znižovania stavu príslušníkov bývalej ŠtB prirodzenou cestou. To znamená, že každý by doslúžil na úroveň svojej vekovej hranice a odchádzali by napr. do výsluhového dôchodku, plynulo by odovzdávali svoje poznatky a skúsenosti svojim nástupcom, atď. Vznikla však taká politická situácia, že museli odísť odrazu. Hromadne odišlo vyše 100 príslušníkov bývalej ŠtB a podľa môjho názoru - bez toho, aby som niekomu liezol do svedomia podstatne to narušilo fungovanie služby. Stále - ako tu už hovoril p. Dr. Čarnogurský - SIS bola významná pre našich partnerov predovšetkým z toho dôvodu, že sme know-how - relevantné pre súčasné hrozby - bývalých príslušníkov ŠtB vkladali do medzinárodnej spolupráce. Zdôrazňujem najmä nezastupiteľné osobné väzby na niektoré osoby najmä v arabskom svete, atď. Všetko sa to pretrhlo násilným odchodom týchto príslušníkov a tým sa stratila určitá funkčnosť služby, čo bolo na škodu vecí.

Ďakujem vám za pozornosť a za to, že som mal možnosť vystúpiť pred takýmto auditoriom – s tým, že očakávam, že to nebude posledné vystúpenie pre verejnosť, aby trochu poznala činnosť tejto osobitnej služby, ktorá u nás pôsobí.

L. Kožela²²: Vplyv vedecko-technickej a informačnej revolúcie na činnosť spravodajských služieb

Nielen rozpad bipolárneho sveta, ale taktiež vedecko-technická a informačná revolúcia si vynútili zmeny v činnosti spravodajských služieb. Tieto so sebou priniesli nielen nové komunikačné technológie ako internet a mobilnú komunikáciu, ale i nové metódy a formy získavania a spracovania informácií.

Celý svet komunikuje. Každý chce byť dosiahnuteľný, každý chce toho druhého mať na dosah. Formy a spôsoby tejto komunikácie môžu byť rôzne. Od hovoreného slova až po písomný prejav. Presne tak obsah. Od rozhovorov zaneprázdnených rodičov s deťmi o tom, čo bolo v škole nového až po odovzdávanie si informácií, ktoré môžu, povedané právnym jazykom, ohroziť ekonomické záujmy štátu, ústavné zriadenie alebo hovoria o skutočnostiach, ktoré nie sú v súlade s právnym poriadkom. Spravodajské informácie sú na dosah. Ibaže sa skrývajú buď vo veľkom objeme informácií, ktoré môžu byť otvorené, čiže verejne prístupné, alebo viazané na určenú osobu, či subjekt, ktorý navyše môže seba a svoju komunikáciu skrývať za cudziu identitu, alebo chrániť iným spôsobom (komunikáciu napr. šifrovať).

Proces zhromažďovania otvorených informácií vzhľadom na ich dostupnosť v elektronickej podobe alebo možnosť ich do tejto podoby transformovať je pomerne jednoduchý. Na druhej strane, ale takto vznikajú rozsiahle poznatkové fondy, ktoré kladú vysoké nároky na ich analýzu. Analýza takto vytvorených poznatkových fondov sa realizuje pomocou špeciálnych softvérových aplikácií, ktoré sú založené na princípe plne textového vyhľadávania a následnej pravdepodobnostnej analýzy zhody požiadavky so zadanými obsahovými kritériami. Podobný princíp sa uplatňuje pri špecializovaných nástrojoch na získavanie klasifikovaných informácií z internetu. Úspech je v týchto prípadoch závislý na správnom definovaní cieľa spravodajského záujmu a obsahovej formulácie požiadavky.

Čím viacej údajov sa zbiera, tým väčší priestor sa otvára na ich vyťažovanie, t.j. na spracovanie veľkého množstva dát pomocou matematických vzorcov, ktoré umožňujú objaviť skryté zákonitosti a predpovedať budúce správanie sa subjektu. Pokiaľ mala verejnosť o legitimitate takýchto postupov závažné pochybnosti, veľa sa ich stratilo 11. septembra, kedy sa ukázalo, že proti zvrchovane nebezpečnému nepriateľovi, ktorý pracuje prostredníctvom celosvetovo organizovanej siete, je treba využiť všetky prostriedky. Techniky spracovania

---

²² Lubomír Kožela, riaditeľ útvaru spravodajskej techniky SIS v rokoch 1993-2003.

osobných informácií, nad ktorými by svet pred 11. septembrom pochybovačne zdvíhal obočie, sa odrazu stali nepostrádateľnými. Dva dni po útokoch na New York a Washington sa bývalý drogový dealer Frank Asher, ktorý začal podnikat' v oblasti informačných technológií, rozhodol preskúmať údaje týkajúce sa 450 miliónov ľudí, ktoré zhromaždila jeho súkromná firma na spracovanie dát Seisint. Chcel zistiť, či sa mu nepodarí vystopovať páchatel'ov možných teroristických útokov. Potom, čo každej osobe na základe jej mena, náboženského vyznania, podniknutých zahraničných ciest, obľúbených kníh, atď., priradil určitý stupeň rizika, získal zoznam 1 200 podozrivých jedincov, ktorý odovzdal FBI. Bez toho, aby to tušil, na jeho zozname bolo i päť únoscov z 11. septembra. Program použitý na analýzu, neskôr premenovaný FBI na „Mnohostrannú medzištátnu protiteroristickú výmenu informácií“ - v skratke MATRIX - mal čoskoro prístup k 20 miliardám údajov, vytriedených a analyzovaných za účelom vytypovania budúcich potenciálnych teroristov. Neskôr bola uvedená jeho nová verzia, ktorá nesie názov „Systém hodnotenia rizík“, anglická skratka STAR a využíva informácie z verejných aj súkromných databáz. Pretože väčšina týchto dát už bola sprístupnená tretím osobám - ide napríklad o údaje z leteník, informácie o bývalých zamestnaniach, záznamy o prenájme automobilov apod. - nevzťahuje sa na tieto údaje štvrtý dodatok americkej ústavy, takže na ich získanie nie je potrebný súhlas súdu.

Zložitejšia situácia nastáva pri získavaní spravodajských informácií viazaných na určenú osobu alebo subjekt. V tomto prípade ide o ich spravodajské rozpracovanie pomocou spravodajsko-technických prostriedkov. Z princípu „celý svet komunikuje“ vyplýva, že informácia putuje komunikačným prostredím a je len otázkou času, kedy bude zachytená. Metódy a spôsoby, ako ju získať, sú závislé od foriem, akými subjekt spravodajského záujmu komunikuje. Ak poznáme jeho komunikačnú identitu, čiže vieme presne určiť napr. jeho telefónne číslo, potom vieme i cielene použiť spravodajsko-technické prostriedky. Pokiaľ však takúto znalosť nemáme alebo sa subjekt skrýva za cudziu identitu, cielené použitie spravodajsko-technických prostriedkov je takmer nemožné. Informácia sa dá získať jedine spôsobom obsahovej analýzy komunikačného prostredia, kde informáciu očakávame. Môže to byť metóda slovného príznaku, kedy zisťujeme výskyt charakteristického slova či súboru slov, alebo hlasového príznaku, keď opoznávame subjekt podľa hlasu.

Príkladov ako sa získavajú informácie pomocou nových technológií a následne spracovávajú je veľa. Môžeme hovoriť o kontrole záujmových priestorov pomocou kamier a ich následnej obrazovej analýze, keď sme schopní opoznať identitu či získať informáciu o subjekte spravodajského záujmu. Napr. ich počet na verejných miestach vo Veľkej Británii sa odhaduje na 5 miliónov. Môžeme hovoriť o vytváraní databáz DNA (Veľká Británia od

roku 1995 prevádzkuje databázu vzoriek DNA 4,1 mil. jednotlivcov, čo je sedem percent obyvateľov), či databáz odtlačkov prstov a spravodajskom využití uvedených údajov. Môžeme hovoriť o vytváraní matematických modelov rizík, ich analýzach a následnom aplikovaní na poznatkové fondy, atď.

Nastáva paradoxná situácia. Technická a informačná revolúcia umožnili ľuďom komunikovať, odovzdávať si informácie, získavať informácie, ale i informácie chrániť a zneužívať. Spravodajským službám dala do rúk nové nástroje na získavanie informácií a ich spracovanie. V tomto novom prostredí, v procese získavania informácií pomocou technických prostriedkov, nie vždy platí princíp jednoznačnej identifikácie objektu spravodajského záujmu. Nasadenie informačno-technických prostriedkov sa stáva z hľadiska legislatívy zložitým procesom, častokrát skoro bezvýhodiskovým. Ako napríklad získať povolenie súdu na odpočúvanie mobilného telefónu s predplatenou kartou, ak si ju subjekt kúpi pod cudzou identitou alebo úplne anonymne. Tak ako nastali progresívne zmeny v demokratizácii spoločnosti, tak demokratická spoločnosť nenašla spôsob, ako zmeniť princípy fungovania nástrojov na jej ochranu. Tak ako sa vďaka technickej a informačnej revolúcii vytvoril priestor na jednoduché skrytie identity alebo skrytie sa za cudziu identitu, tak spoločnosť zatiaľ nenašla spôsob, ako sa s tým vysporiadať a ako zabezpečiť mechanizmus plnohodnotného fungovania spravodajských služieb za týchto podmienok.

Samozrejme, spoločnosť vníma i druhý rozmer vzniknutej situácie. Z jej pohľadu spravodajské služby disponujú silnými prostriedkami na získavanie, spracovanie a analýzu informácií. Vzniká možnosť nielen úmyselného, ale i neúmyselného zneužitia týchto prostriedkov. Vráťme sa k prípadu 1.200 jedincov podozrivých z teroristickej činnosti a položme si otázku, ako bude naložené s poznatkami o tých, u ktorých sa takáto činnosť nepreukáže. Budú i naďalej figurovať v poznatkových fondoch, alebo informácie o nich budú zničené. Čo sa udeje s poznatkami, ktoré sa získajú pri použití analýzy komunikačného prostredia na zistenie údajov o osobe so skrytou, alebo anonymnou identitou. Takto by som mohol pokračovať a žiadať odpoveď na mnohé ďalšie otázky. Môžeme všetky tieto aktivity postaviť mimo zákon, ale potom sa spravodajská služba dostáva do situácie, kedy významná časť jej prostriedkov je paralyzovaná a schopnosť získať spravodajskú informáciu sa môže limitne blížiť k nule.

Jedno z riešení by bolo preniesť niektoré rozhodovacie právomoci na spravodajskú službu a súčasne vytvoriť nezávislý kontrolný orgán, ktorý by mal za povinnosť posúdiť opodstatnenosť všetkých jej aktivít, vrátane spôsobu nakladania so získanými informáciami. Čiže nie formálny politický orgán, ale výkonný orgán s plnohodnotnými kontrolnými

kompetenciami. Osobne si myslím, že problém by nebol ani tak v tom, aby spravodajská služba tieto informácie poskytla, ale skôr v tom, komu by ich poskytla. V niektorých krajinách dokonca štátny orgán informuje občana, ak bol naň nasadený informačno-technický prostriedok a jeho použitie sa ukázalo ako neopodstatnené. Súčasne garantuje občanovi, že informácie získané počas použitia budú zničené.

V demokratickej spoločnosti sa rozširujú práva jedinca na ochranu jeho súkromia, práva na ochranu jeho osobnosti. Asi rovnako by sa mali rozširovať práva štátu podnikat' kroky na ochranu týchto práv. Kontrolované kroky - prostriedky na to, práve vďaka aj vedecko-technickej a informačnej revolúcii spravodajské služby majú.

P. Tóth²³: Príspevok k škodám spôsobeným politickou čístkou v spravodajských zložkách Slovenskej republiky po roku 2003

Dovoľte mi, aby som sa v krátkosti venoval partikulárnej otázke súvisiacej s transformáciou spravodajských zložiek po zmene spoločenského systému z komunistickej totality na otvorenú demokratickú spoločnosť. Ide o chýlostivý problém vzťahu novej demokratickej štátnej moci k bývalým príslušníkom spravodajského aparátu komunistického Československa. Táto téma provokuje mnohé emotívne diskusie plné ideologických a politických predsudkov. Odborné a vecné argumenty v nich často nedostávajú priestor. Preto vítam túto príležitosť vysloviť na ňu svoj názor.

Svoj diskusný príspevok zúžim na spôsob, akým sa vyrovnala s touto otázkou Slovenská republika.

Až do roku 2003 sa zdalo, že jednotlivé politické garnitúry sa k spravodajským zložkám správajú pragmaticky a rovnako racionálne posudzovali zotrvanie bývalých príslušníkov ŠtB. Vlády i vedúci funkcionári spravodajských zložiek nového štátu chápali, že pre zabezpečenie spravodajských potrieb štátu je nevyhnutná personálna kontinuita, ktorú nie je možné zabezpečiť bez profesionálnych spravodajských dôstojníkov s dlhoročnou praxou a rozsiahlou agentúrnou sieťou. Príležitosť pokračovať v spravodajských štruktúrach nedostali len tí, ktorí sa v minulosti podieľali na potláčaní ľudských práv a slobôd a na prenasledovaní politických oponentov komunistického režimu. (Nebudem zabiehať do detailov pripomínaním, že počas tretej vlády Vladimíra Mečiara sa v Slovenskej informačnej službe dostali k slovu aj niektorí bývalí príslušníci ŠtB, ktorí pracovali na úseku boja s vnútorným nepriateľom.)

Počas svojho krátkeho pôsobenia vo vrcholovom manažmente Slovenskej informačnej služby som mal príležitosť oboznámiť sa s kvalitou práce bývalých príslušníkov ŠtB. Rovnako som mal možnosť osobne sa presvedčiť, ako bola hodnotená kvalita ich práce partnerskými spravodajskými službami členských štátov NATO a aký mali západní predstavitelia vzťah k ich minulosti. Pokiaľ ide o kvalitu práce, bola hodnotená mimoriadne pozitívne. Dovoľm si povedať, že bez príslušníkov spravodajského aparátu bývalého režimu by spolupráca s partnerskými službami nemohla prebiehať na takej vysokej kvalitatívnej úrovni. Ak si niekto - najmä z prostredia laickej verejnosti - kladie otázku, ako sa na tieto osoby pozerali partnerské služby, treba otvorene povedať, že pragmaticky. V spravodajskej

---

²³ Peter Tóth, krátkodobo riaditeľ kontrarozvedky SIS v r.2003

činnosti totiž niet miesta pre ideológiu a predsudky. Formy a metódy práce spravodajských zložiek sa nemenia. Menia sa len režimy a vlády. A takto vnímali spoluprácu so Slovenskou informačnou službou a jej kádrovými pracovníkmi prevzatými po bývalej ŠtB aj predstavitelia partnerských služieb členských štátov NATO.

História je plná príkladov, keď pracovníci a funkcionári spravodajských orgánov totalitných režimov plynulo prešli do bezpečnostných štruktúr novej demokratickej moci a slúžili v jej prospech. Najlepším príkladom toho je príbeh nemeckého generála Reinharda Ghelena, ktorý po druhej svetovej vojne spojencom vydal informácie nacistického Nemecka o situácii na východ za postupne sa zaťažujúcou železnou oponou. Ghelen nakoniec stál na čele nemeckej BND a bol spoľahlivým spolupracovníkom nemeckého kancelára, kresťanského demokrata Konráda Adenauera.

Na základe uvedených skutočností si dovoľím tvrdiť, že pogrom proti bývalým „eštebakom“ spustený po roku 2003 bol nezmyselným a škodlivým politickým divadlom niektorých nezodpovedných politikov. Novela zákona o ochrane utajovaných skutočností de facto a de jure vylúčila možnosť, aby bývalí príslušníci ŠtB slúžili v bezpečnostnom aparáte Slovenskej republiky.

Politici, ktorí tento zákon presadili, vážne - a je otázne či len nevedome - poškodili bezpečnostné záujmy Slovenskej republiky. Navyše tak urobili takmer 15 rokov po nežnej revolúcii a bez možnosti individuálneho posúdenia každého dotknutého spravodajského dôstojníka. Smutnou súčasťou tohto príbehu je aj skutočnosť, že okypteniu spravodajských zložiek Slovenskej republiky aktívne napomáhal aj vtedajší riaditeľ Slovenskej informačnej služby generál Ladislav Pittner. Spôsobené škody sa už, žiaľ, nedajú napraviť. Nech sú teda aspoň poučením pre iných.